

ETIKA SPECIZMA

Spahović, Sanja

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:635353>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU**

Sanja Spahović

ETIKA SPECIZMA

Diplomski rad

Split, 2022.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA FILOZOFIJU

ETIKA SPECIZMA

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Bruno Ćurko

Studentica: Sanja Spahović

Split, prosinac 2022.

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Etika i bioetika	6
3. Gospodari bića koja ne misle ili antropocentrično shvaćanje svijeta	8
3.1. Centristički pogledi na svijet	8
3.2. Poimanje životinja kroz povijest	9
3.3. Životinje u Bibliji	10
3.4. Životinje u filozofiji	14
3.5. Pitagorino shvaćanje ne-ljudskih životinja	18
4. Specizam – starospecizam i novospecizam	21
4.1. Singerov utilitarizam	21
4.2. Slučaj za prava životinja	24
4.3. Joan Dunayer i njena kritika različitih shvaćanja specizma	26
4.4. Podjela na starospecizam i novospecizam	29
4.4.1. Starospecizam	29
4.4.2. Novospecizam	31
5. Industrija smrti, eko i ostale katastrofe	35
5.1. Prva industrijska grana na svijetu	35
5.2. Najbespomoćnije od svih žrtava na svijetu	38
5.3. Holokaust koji ne prestaje	41
6. I što ćemo sad?	45
6.1. (Anti)ekološki učinak industrijskog uzgoja životinja	46
6.2. Postati vegetarijanac	47
7. Zaključak	49
Sažetak	52
Abstract	52
Literatura	53

1. Uvod

Odnos čovjeka i životinje tema je koja od davnina zaokuplja umove filozofa, kulturologa, etnologa, zoologa i ostalih znanstvenika. Koliko je čovjek sličan životinjama, a koliko se od njih razlikuje, koliko je čovjekov svijet određen njegovim pogledom na životinje pitanja su koja nikada nisu prestala biti aktualna. Svakodnevni život ljudi protkan je životinjama i životinjskim. Prirodu odnosa čovjeka i životinje najbolje je opisao Nikola Visković u svojoj knjizi *Kulturna zoologija* napisavši kako je temeljni odnos čovjeka spram životinje bio i ostao materijalno-upotrebni. Životinje su, kaže Visković, ljudima glavni, a ponegdje i jedini izvor hrane, odjeće i sirovina. Lov je prvo specijalizirano zanimanje presudno za razvoj ljudske inteligencije, jezika i općenito organizacije zajednice.¹ Nakon lova jednako značajni postaju domestikacija određenih životinjskih vrsta, kao i razvoj stočarstva i ribarstva – djelatnosti koje dovode do podjele kultura i društava na nomadska i sjedilačka. Domestikaciju životinja i posljedični razvoj stočarstva i ribarstva Nikola Visković ističe kao civilizacijski obrat na prijelazu od pretpovijesti u povijest.² Čovjek suvremenog doba vrlo je malo svjestan koliko su životinje prisutne u svakom aspektu njegova života. U cijelom svijetu domaće životinje pomagale su u promijeni geografije i društva ističe Visković. Njihovom energijom prokrčene su šume i obrađivana europska i azijska polja, svoju slabost i sporost ljudi su nadoknađivali snagom volova, konja, magaraca, slonova i deva. Čovjek je životinje koristio u prijevozu osoba i robe, u gradnji nastambi, kanala, nasipa, vodovoda i hramova.³ Koža i krzno životinja štatile su (a štite i danas) ljude od hladnoće. Prvi sapun napravljen je od životinjskog sala. Prvi vjerski, književni, glazbeni i pravni tekstovi pisani su na pergamentima od kože janjadi, a pisalo se perima i pri svjetlosti svijeća napravljenih od sobova ulja i pčelinjeg voska. Glazbeni instrumenti izrađivali su se od kože, struna, rogova i kostiju životinja. Već tisućama godina životinje su za čovjeka uglavnom sirovine za proizvodnju hrane i stvari potrebnih za svakodnevni život. Moderno doba ipak je iznjedrilo nešto pozitivno za životinje. Možemo reći da sada, prvi put u povijesti, ljudi preispituju svoj odnos prema životinjama, ali s namjerom da se ovoga puta moralni status životinja promjeni, a ne da sve ostane na nivou filozofske rasprave. Ljudska bića postala su svjesna da druga živa bića svode na puke proizvode ili stvari, predmete uzgoja, sredstvo prehrane i industrije. Sve ono što ta živa bića zapravo nisu. A što jesu životinje i zašto je njihov život vrijedan pokušat ćemo odgovoriti u ovome radu. Pitanje prava i zaštite životinja jedno je od gorućih etičkih problema 21. stoljeća kojim se sve više bave filozofi

¹ Više vidi: Nikola Visković, *Kulturna zoologija / Što je životinja čovjeku i čovjek životinji*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2009., str.14.

² Ibid.,str. 14.

³ Ibid., str. 15.

suvremenog doba. Peter Singer, Tom Regan, Joan Dunayer, Jeremy Bentham, Arthur Schopenhauer, Gary Steiner i mnogi drugi filozofi uvelike su doprinijeli da se ljudima diljem svijeta usadi svijest o patnji i nepravdi koju zbog našeg konformističko-konzumerističkog načina života životinje trpe desetljećima. Ova problematika usko se vezuje uz bioetiku i ekoetiku, relativno nove znanstvene discipline koje su se razvile u 20. stoljeću, a tiču se ljudskog djelovanja u odnosu na sav živi svijet.

2. Etika i bioetika

Iako etiku smatramo filozofskom disciplinom koja nastaje prije više od 2000. godine u razdoblju procvata grčke filozofije, ova disciplina u to vrijeme nije bila zasebno razvijana. Etički stavovi i promišljanja u ovome periodu nastajali su kao posljedica promišljanja o ustroju svijeta i svemira. Najpoznatiji primjer možemo pronaći u pitagorejskoj školi koja je ljudsku dušu smatrala besmrtnim duhom koji se nakon smrti može ponovo utjeloviti u tijelu čovjeka ili životinje. Mnogi drže da je teorija metempsihoze uzrok moralnom ponašanju ondašnjih ljudi prema životinjama i bližnjima.⁴ Međutim, prelaskom s kozmičkih na ljudske teme filozofija je u Sokratovo vrijeme izgubila tlo izvjesnosti ne samo u području spoznavanja nego i u području djelovanja navodi Ante Čović u svome djelu *Etika i bioetika*.⁵ Sokrat je prvi filozof koji je problem spoznavanja i djelovanja sveo na jedan te ih riješio jedinstvenom metodologijom. Iz tog razloga mnogi filozofi smatraju da je s njime počela filozofska, odnosno znanstvena etika kao sustavno oblikovano i metodički izvedeno znanje o dobru.⁶ Za Sokrata je znanje nerazlučivo od dobra i ispravnog djelovanja, stoga zlo je moguće učiniti samo iz neznanja. Znanje je za njega neodvojivo od djelovanja, tko zna dobro – čini dobro. Dakle, znanje u sebi nije podijeljeno na teorijski i praktički dio već je znanje u cjelini jedinstvena vrlina koja tvori cjelinu dobra ističe Čović. Iz tog razloga kod Sokrata nikada nećemo naći upute za moralno djelovanje.⁷ Sokratovo izjednačavanje vrline i znanja u filozofskim raspravama i školskim klasifikacijama dobilo je oznaku etičkog intelektualizma.

Kada govorimo o razvoju bioetike, Ante Čović u svome djelu *Etika i bioetika* navodi kako je velika obnova znanosti, koja je započela s Francisom Baconom (*instauratio magna*), odredila čitavu znanost sve do danas, a glavni joj je cilj bio ovladati prirodom u korist čovjeka. Pokazalo se, kaže Čović, da je nesumnjiva moć koju je čovjek zadobio nad prirodom otvorila jednu novu i neslućenu dimenziju odgovornosti.⁸ Prirodu te odgovornosti Čović objašnjava na sljedeći način:

"Do tog trenutka u povijesti čovjek je imao ontičku odgovornost za pojedinačna živa bića, ali u novom dobu ta odgovornost prelazi u filoničku odgovornost za njihove vrste, nije to više antropocentrička odgovornost prema mjerilima ljudskog roda, nego biocentrička odgovornost

⁴ Više vidi: Ivan Koplek, *Mala povijest etike*, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb 2004., str. 9.

⁵ Više vidi: Ante Čović, *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb 2004., str. 39.

⁶ Ibid., str. 39.

⁷ Ibid., str. 41.

⁸ Ibid., str. 9.

prema mjerilima univerzuma života... U tom trenutku čovjek je iskoračio iz antropološkog okvira odgovornosti i zakoračio u gotovo pa teološku dimenziju odgovornosti."⁹

To je ujedno i trenutak kada su ljudi postali svjesni ozbiljnosti bioetičkih problema koje donosi suvremeno doba. Bioetika je izrasla iz medicinske etike, ali budući da ona obuhvaća mnogo više od samo etičkih problema u medicini, bioetiku smatramo etikom života. I koliko god bioetika imala različitih pogleda (temelj integrativne bioetike) i stavova, ona uvijek ima jednu zajedničku točku, koju zovemo *životom* ističe Luka Tomašević u svome članku *Bioetički izazovi - Izazovi globalne bioetike i biotehnologije*. Ujedno, svi ljudi žele poštivanje života i svih njegovih procesa u bilo kojem razvojnom stupnju ili razdoblju.¹⁰ Hrvoje Jurić u svome članku "Što je bioetika?" navodi:

„Glavni cilj integrativne bioetike bilo bi pružanje orijentacije za odgovaranje na neke od ključnih problema čovječanstva i planeta, te njegovanje i artikuliranje rastućeg bioetičkog senzibiliteta; dakle, ne scijentifičko menadžerstvo i izgradnja lijepih teorija, nego dalekosežno promišljanje opstanka pod biocentričkim načelima te akcija koja može potaknuti konkretne društveno-političke pomake.“¹¹

Živimo u vremenu ubrzanog razvoja znanosti, tehnoloških i biotehnoških dostignuća koje imaju veliki utjecaj na ljudski život, ali i na sav ostali živi svijet. Upravo u tom trenutku, kaže Hrvoje Jurić, tradicionalni etički aparat pokazao se nedostatnim za rješavanje ovakvih filozofskih problema, i tada šezdesetih godina 20. stoljeća, pojavilo se ono što se danas naziva bioetikom.¹² O nastanku bioetike Jurić kaže:

"Sam pojam bioetika pojavio se još kasnije, za što je zaslužan američki znanstvenik Van Rensselaer Potter. Naime, riječ bioetika skovao je i počeo se njime koristiti upravo Potter, i to 1970, u dvama svojim člancima, te godinu dana nakon toga, u knjizi *Bioetika: most prema budućnosti*. Potter je ponajprije nastojao pridonijeti premošćivanju jaza između prirodnih i društveno-humanističkih znanosti, kako bi čovječanstvo izgradilo čvrst most prema budućnosti. Potaknut vlastitim iskustvom rada u području biomedicine, te etikom zemlje Alda Leopolda,

⁹ A. Čović, *Etika i bioetika*, str. 9.

¹⁰ Više vidi. Luka Tomašević, *Bioetički izazovi - Izazovi globalne bioetike i biotehnologije*, Bogoslovska smotra, Vol. 76, No. 2, (2006.), str. 395. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/37789> (Pristupljeno 25.10. 2022.)

¹¹ Hrvoje Jurić, *Što je bioetika?*, Vijenac 340, Zagreb 2007., Dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/340/sto-je-bioetika-6356/> (Pristupljeno 15.06.2022.)

¹² Više vidi: H. Jurić, *Što je bioetika?*

Potter je došao do uvida o umreženosti mikro i makrorazine života, ali i do uvida da život kao složen sustav interakcija implicira i potrebu umrežavanja pristupa, odnosno obuhvatna pogleda na probleme zdravlja i opstanka čovjeka i ostalih živih bića, te prirode ili života u cjelini. To je ponajprije značilo integriranje biologijskoga znanja i znanja o ljudskim vrijednosnim sustavima, jer etika, prema Potteru, više ne može biti odvojena od bioloških činjenica. Nedugo nakon Potterova izuma bioetike ta je riječ široko prihvaćena, ali u vrlo suženu smislu, a Potterovo je stalno protivljenje shvaćanju bioetike kao (bio)medicinske etike zaokruženo u njegovoj knjizi *Globalna bioetika* iz 1988. godine."¹³

Vrlo brzo nakon što je Potter prvi put upotrijebio pojam bioetike, on je vrlo brzo postao široko prihvaćen. Međutim, kada se govori o preciznoj definiciji bioetike, postoje znatna neslaganja. Peter Singer, jedan od najpoznatijih filozofa koji se bavio bioetičkim problemima, bioetiku je definirao kao primijenjenu filozofiju kojom se pristupa filozofskim pitanjima i problemima radi dobivanja valjanih i obranjivih odgovora i praktičkih rješenja.¹⁴ Ante Čović ne slaže se sa Singerovom definicijom bioetike negirajući bioetiku kao primijenjenu etiku ili kao znanstvenu disciplinu. Za Čovića, bioetika je novi način razmišljanja i novootvoreno problemsko područje, u čijem konstituiranju legitimno sudjeluju različite discipline, znanstvene i filozofske. Nazvati bioetiku interdisciplinarnim problemskim područjem nije pogrešno, ali je nedostatno objašnjava Čović, budući da bioetičko sagledavanje problema uključuje i druge pristupe i perspektive kao što su religijski, svjetonazorski itd. Zato Čović bioetiku određuje kao pluriperspektivno problemsko područje u kojem se razmatraju moralni i općecivilizacijski aspekti života.¹⁵

3. Gospodari bića koja ne misle ili antropocentrično shvaćanje svijeta

3.1. Centristički pogledi na svijet

Jedan od filozofa koji se u svojim filozofskim radovima bavio bioetičkim problemima bio je Hans Jonas najpoznatiji po svojoj etici odgovornosti. U suvremenoj raspravi, kaže Jonas, ističe se nekoliko opcija koje različito gledaju na pitanje temeljne pozicije unutar ekoetike i bioetike. To su antropocentrizam,

¹³ H. Jurić, *Što je bioetika?*

¹⁴ Više vidi: Peter Singer, *O naravi bioetike*, Društvena istraživanja Vol. 5, No. 3-4 (23-24), (1996.), str. 523. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/50570> (Pristupljeno 10.11.2022.)

¹⁵ Više vidi: A. Čović, *Etika i bioetika*, str. 145.

patocentrizam, biocentrizam i ekocentrizam.¹⁶ Kriterij za razlikovanje ovih "centrističkih" pozicija Jonas formulira na sljedeći način postavljajući pitanje:

„Prema kojim bićima (ili entitetima) imamo direktne moralne dužnosti, odnosno koja bića (ili entiteti) u našem etičkom horizontu imaju inherentnu (a ne samo instrumentalnu) vrijednost?“¹⁷

U tom smislu *antropocentrizam* odgovara: samo *ljudi*. Antropocentrizam je stajalište prema kojemu je čovjek centar svakog zbivanja i života općenito. Svjetonazor je to koji datira još od razdoblja stare Grčke i pitagorejske škole, a s obzirom na to pravi li razliku između *racionalnih ljudskih osobina* ili se odnosi na *sve* pripadnike ljudskoga roda, antropocentrizam se dalje može podijeliti na *personalistički* i *humanistički* antropocentrizam navodi Jonas.¹⁸

Ono što u antropocentrizmu predstavljaju ljudi kod *patocentrizma* su *osjećajna živa bića* (tj. bića sa sposobnošću osjećanja), što uključuje ne samo ljudska bića, nego i većinu životinjskih vrsta. Ukoliko smatra da jednaki interesi svih svjesno osjećajućih živih bića zaslužuju jednak moralni obzir, patocentrizam je *egalitaran*, a ako načelo priznaje jednako uvažavanje svim osjećajnim živim bićima, ali ipak daje prednost ljudima, onda je *hijerarhijski* zaključuje Jonas.¹⁹

Biocentrizam ide još jedan korak dalje, jer "moralnim objektima" smatra ne samo ljude i ne samo osjećajna živa bića, nego *sva živa bića*, dakle osim svih ljudi i životinja, također i biljke, te druge neosjećajne organizme. Razlika između egalitarizma i hijerarhizma prisutna je i unutar biocentrizma, iako je malo tko spreman dosljedno – do krajnjih konzekvenci – provoditi poziciju egalitarnog biocentrizma.²⁰ Konačno, najradikalniji odgovor na pitanje o "objektima morala" nudi *ekocentrizam*. Prema ekocentrizmu, navodi Jonas, moralni obzir zaslužuje "sve što se pojavljuje u zemaljskoj i izvanzemaljskoj prirodi". Postoje dvije varijante ekocentrizma: *individualistički* (ili atomistički), koji se fokusira na individualne prirodne jedinice, uključujući kamenje, meteore itd., te *holistički*, koji uzima u obzir i kolektivne jedinice kao što su vrste, krajolici, ekosistemi i ekosferi.²¹

¹⁶ Više vidi: Hrvoje Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, Pergamena, Zagreb 2010., str. 285.

¹⁷ Ibid., str. 285.

¹⁸ Više vidi: ibid, str. 286.

¹⁹ Ibid., str. 286.

²⁰ Više vidi: H. Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, str. 286.

²¹ Više vidi: ibid., str. 286.

3.2. Poimanje životinja kroz povijest

U svakoj filozofiji i u svakoj znanosti pitanje o opstanku i statusu životinja bilo je neizbježno. Od vremena antike do suvremenog doba životinje su tema brojnih filozofskih rasprava, ali i velika inspiracija u umjetnosti, od španjolske Altamire do Franza Marca i Claudea Moneta. U svojoj knjizi *Oslobođenje životinja* Peter Singer, između ostalog, bavi se i poviješću specizma te uzrocima koji su doveli do vladavine čovjeka nad životinjama. On smatra da zapadnjački stavovi prema životinjama imaju korijene u dvjema tradicijama: judaizmu i grčkoj antici koje se potom ujedinjuju u kršćanstvu.²² Ono što uvijek prati pitanje o pravima životinja problem je nivoa svijesti, inteligencije i duše koju životinje posjeduju ili ne posjeduju. U raspravama o duši, ističe Jonas, životinja je uvijek bila razapeta između biti, imati i trebati. Ono "*biti*" odnosi se na biologijsku i ontologijsku konstataciju da životinja jest, da postoji, da je živo biće, te da biti životinja, s pogledom na *scala naturae*, ima svoju specifičnost u odnosu na *biti čovjek* ili *biti biljka* tumači Jonas, s čime bi se i najveći specist mogao složiti. Ono "*imati*" znači da životinja ima ili nema (posjeduje/ne posjeduje) dušu, psihu, *psyche*, što je, u širem smislu riječi, psihologijska konstatacija. Ono "*trebati*", objašnjava Jonas, nadilazi biologijske, ontologijske i psihologijske konstatacije o bivanju i imanju, i dvostrano je, dvosmisleno.²³ S jedne strane, time se pita što takvo biće (koje jest, i koje ima/nema dušu) treba; što svojim postojanjem i ne/oduševljenošću zahtijeva, ako pođemo, slijedeći Jonasa, od toga da je već sama činjenica života jedno samopotvrđivanje iz kojeg se može i treba zaključiti o samosvrhovitosti i samovrijednosti živoga bića. S druge strane, s ovim "trebati" pita se što čovjek treba činiti i što treba misliti o svojoj činidbi u čiji obzor ulazi takvo jedno ne-ljudsko biće koje postoji i živi, ali se ne zna ima li ili nema dušu. Pitanje o potrebama tog bića, odnosno njegov "nijemi zahtjev" koji je ujedno i putokaz za ljudsko djelovanje, pitanje je na koje etika treba dati odgovor zaključuje Jonas.²⁴ U nastavku nam preostaje da otkrijemo što je to što ne-ljudska bića trebaju i kako da odgovorimo na njihove zahtjeve.

3.3. Životinje u Bibliji

Odmaknemo li se od filozofskih rasprava vidjet ćemo da pitanje o statusu životinja pronalazimo i u nefilozofskim tekstovima. Jedan od napoznatijih takvih primjera je Biblija. Hrvoje Jurić u svojim analizama Jonasove filozofije daje objašnjenje hebrejske riječi za dušu:

²² Više vidi: Peter Singer, *Oslobođenje životinja*, Ibis grafika, Zagreb 1998., str. 156.

²³ Više vidi: H. Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, str. 286.

²⁴ Više vidi: H. Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, str. 289.

„Biblijska, starozavjetna, hebrejska riječ za dušu, "nephesh", doslovce "dah" ili "biće koje diše" (u grčkim prijevodima: psyche), označava život, životni dah, svojstven kako ljudskim tako i ne-ljudskim bićima. Brojni primjeri iz Biblije potvrđuju kako pojam "nephesh" u sebi objedinjuje mnoštvo značenja; životinjska duša, životinjska i ljudska duša, duša pojedinca, osobe, animalni nagon, ljudska umna sposobnost, kao i osjećajnost i emocionalnost. Širok spektar značenja, ali jedno shvaćanje u njihovoj podlozi.“²⁵

Peter Singer navodi biblijsku priču o postanku kao primjer koji jasno izlaže prirodu odnosa između čovjeka i životinje kako ju je zamišljao hebrejski narod:

„I reče Bog: 'Neka zemlja izvede živa bića, svako prema svojoj vrsti: stoku, gmizavce i zvjerad svake vrste!' I bi tako.

I stvori Bog svakovrsnu zvjerad, stoku i gmizavce svake vrste. I vidje Bog da je dobro.

I reče Bog: 'Načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična, da bude gospodar ribama morskim, pticama nebeskim i stoci – svoj zemlji – i svim gmizavcima što puze po zemlji!'

Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih.

I blagoslovi ih Bog i reče im: »Plodite se, i množite, i napunite zemlju, i sebi je podložite! Vladajte ribama u moru i pticama u zraku i svim živim stvorovima što puze po zemlji!''²⁶

Dakle, prema Bibliji Bog je stvorio čovjeka na svoju sliku čime čovjeku daje poseban položaj u svijetu. Osim toga, Bog čovjeku dodjeljuje vlast nad svim živim bićima, ali ta vlast ne uključuje nužno nasilje nad životinjama i njihovo iskorištavanje za hranu. Knjiga postanka sugerira da su ljudi živjeli na biljnoj ishrani ubirući plodove s drveća, a bilo kakvo ubijanje bilo je neprimjereno u raju. Čovjek je vladao, ali u tom zemaljskom raju njegov je despotizam bio dobrohotan ističe Singer.²⁷ Nakon pada čovjeka i njegova izгона iz raju ubijanje životinja postalo je dopušteno.

Biblijski zapisi obiluju referencama na životinje, svjedočenje je to o povezanosti čovjeka i životinje još od davnina. O tome iscrpno piše Jadranka Brnčić u svome članku *Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti* objavljenom u zborniku *Kulturni bestijarij*. Brnčić primjećuje nekoliko razina na kojima se u Bibliji govori o životinjama te ih kratko sumira:

²⁵ Ibid., str. 290.

²⁶ Peter Singer, *Oslobođenje životinja*, str. 156.

²⁷ Više vidi: Peter Singer, *Oslobođenje životinja*, str. 156.

„Ponajprije kao o bićima stvorenima u skladu s čovjekom; potom, pošto je čovjek podlegao 'grijehu', tj. pristao na podvojenost svijeta (čovjek/životinja, muško/žensko, vječnost/povijest, priroda/kultura), kao o bićima koja su postala njegovom hranom; zatim, sastavni su dio dekora u opisima svakidašnjeg ljudskog života; simboli su ljudskih karaktera i situacija; sa sviješću o ljudskoj nadmoći nad njima raste i svijest o mogućoj njihovoj podložnosti – služe doslovno i simbolički za žrtvovanje "nižih" razina univerzuma, dakle životinjskih, onima 'višim' duhovnim; a uključene su i u naum o spasenju svijeta, tj. eshatologija je nezamisliva bez njih.”²⁸

U Bibliji se često naglašava sličnost čovjeka sa životinjom, posebice činjenica da imaju zajedničko porijeklo iz praha te zajednički kraj u smrti, dvije stvari koje su i ljudima i životinjama neizbježne. No, primjećuje Brnčić, česta je velika povezanost između ta dva stvorenja, pa tako čovjek priskače u pomoć životinji (Noa iz potopa spašava parove životinja), a još češće životinja pomaže čovjeku (vidovita magarica spašava Bileama, gavranovi hrane Iliju, velika riba spašava neposlušnog Jonu).²⁹

Kult životinja posebno je izražen u predmonoteističkim religijama koje na životinje gledaju s mnogo poštovanja pa vrlo često obožanstvenjuju životinje ili da se klanjaju njihovu liku. Za razliku od biljaka i minerala, životinje se u hebrejskom nazivaju živim dušama (*nefeš haja*) i uvijek ih se spominje skupno. Ova hebrejska riječ etimološki korespondira i s latinskom *animal*, a još više s grčkom *zoon*, koja se kao i hebrejska rabi i za čovjeka kao živo biće.³⁰ U židovskom zakoniku Tora (Petoknjižje) ljudima je dana jasna uputa kako bi trebali vladati "svakim živim stvorom na zemlji", stoga već Adam, prvi čovjek, potvrđuje svoje gospodstvo nad životinjama imenujući ih. Biblijski pisci često ističu da su čovjeku životinje dane na korištenje za što god želi i treba, ali to ne znači da treba biti okrutan prema životinjama što ističe i Brnčić u svome članku:

"Međutim, dati nekomu ime, u biblijskom smislu, ne znači nužno samo iskorištavati ga, nego i smatrati bliskim, poznavati ga i biti odgovoran za njega. Imati vlast nad nekim u biblijskoj duhovnosti ima pozitivan smisao. Bog Adamu povjerava prirodu da je "obrađuje i čuva", dakle da vlada nad životinjama Bog je čovjeku dao da vlada nad životinjama tako što mu je na neki

²⁸ Jadranka Brnčić, *Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti*, u: Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš, *Kulturni bestijarij*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2007., str. 53.

²⁹ Više vidi: J. Brnčić, *Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti*, str. 53.

³⁰ Više vidi: *ibid.*, str. 54.

način "posudio" svoju vlastitu moć. A Božja moć je u biblijskom smislu, milosrđe što suvremeni čovjek često zaboravlja. Čovjek nije time postao vlasnik prirode nego njezin upravitelj."³¹

Zato u hebrejskom zakonodavstvu stoji zahtjev da se čovjek prema životinjama odnosi s poštovanjem kakvo iziskuje poštivanje života kao takva. Židovska tradicija jasno i nedvojbeno govori o tome da je zabranjena okrutnost prema životinjama. Takav je koncept sadržan u rečenici *ca'ar ba'alei hajim*, što je zapovijed zapisana u Tori, a značenje je:

„Ni jednom živom biću ne prouzročiti bol". "Pravednik pazi na život zvijeri" (Izr 12,10) jer "Bog je dobar prema svima i njegova je nježna milost nad svim njegovim stvorenjima" (Ps, 145,9)".³²

Stari zavjet je, baš poput Tore, prepun propisa i naputaka o poštivanju životinja. Za što Jadranka Brnčić daje brojne primjere:

„Magarac i vol ne smiju orati zajedno kako slabija životinja ne bi patila zbog jače (Pnz 22,10); volu se ne smiju zavezati usta dok vrši (Pnz, 25,4), nego mora biti slobodan da može jesti dok radi, kao što je to dopušteno i čovjeku (Pnz 23,25 – 26); zabranjeno je škopiti mužjake (Lev 22,24); zabranjeno je pariti životinje koje pripadaju različitim vrstama (Lev 19,19; Pnz 22,10); zabranjeno je uzimati mlade od njihove majke (Pnz 22,6) itd."³³

Stari religijski tekstovi su već prije više od dva tisućljeća pozivali na suosjećajno postupanje prema životinjama. Čak i ako je čovjek morao ubiti i iskoristiti životinju kako bi preživio, mogao je to učiniti dostojanstveno, poštovajući žrtvu. Pitanje koje se nameće jest zašto smo u suvremenom dobu postali tako bezosjećajni da ubijamo milijarde životinja godišnje na vrlo okrutne načine? Jadranka Brnčić zaključuje da koliko god dobronamjeran biblijski čovjek bio prema životinjama, vladavina ljudske vrste nad drugim životinjama kroz povijest uvijek se prihvaćala kao "prirodna" činjenica. Sav čovjekov napor oduvijek je bio u tome da se odvoji i da bude različit od životinje piše Brnčić.³⁴ Prvi ljudi u Edenskom vrtu bili su vegetarijanci koji su živjeli u skladu s prirodom i životinjama oko sebe te se hranili samo plodovima biljaka. Nakon izгона prvih ljudi iz raja počinje prehrana koja uključuje životinje. Međutim unatoč tome

³¹ Ibid., str. 56.

³² Ibid., str. 57.

³³ Ibid., str. 57.

³⁴ Više vidi: *J. Brnčić, Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti*, str. 57.

što je dozvoljeno jesti životinje, pisci religijskih tekstova imaju određene stavove o ubijanju i konzumiranju životinja. Brnčić izlaže različita tumačenja egzegeta i filozofa koja govore o razlikovanju među čistim i nečistim životinjama:

"Prema jednima riječ je o higijenskim i zdravstvenim razlozima (na temelju iskustva), prema drugima – nacionalističkim (kako bi se hebrejski narod razlikovao od susjednih naroda), prema trećima – vjerskim (da bude upozorenje ljudima da ne počine grijeha kojih su određene životinje simboli), a prema četvrtima – totemističkim (zabranjeno je jesti one životinje koje su bili idoli u drugim poganskim religijama)." ³⁵

Rabini u Talmudu naglašavaju da krv životinje osim što je simbol života, ujedno je i rasadište mnogih bolesti koje truju dušu i tijelo. U Aristeasovu pismu, piše Brnčić, kaže se da su ovakvi propisi dani radi buđenja pobožnosti i oblikovanja karaktera, odnosno duhovne discipline kojoj je cilj spoznaja Boga. ³⁶ Kada pogledamo stav kršćanske tradicije prema životinjama teško možemo pronaći suosjećanje i humanost prema bližnjem neljudskom stvoru. Charles Patterson prilično strogo zaključuje da je kršćanstvo preuzelo gledišta ljudske superiornosti i od Grka i od hebrejskih spisa Biblije (ali ne i naučavanja o suosjećanju prema životinjama ovih potonjih). ³⁷ Tako navodi primjer jednog od teoloških autoriteta svetog Augustina koji je napisao da je šesta zapovijed („Ne ubij“) primjenjivana samo na ljude, ali ne i na „žive stvari koje nisu posjedovale razum, bilo da su one letjele, plivale, hodale ili puzale, zato što ih u zajednice nije povezivao razum... Tako su odredbom samoga Stvoritelja njihov život i smrt postali podređeni nama. ³⁸ Srednjovjekovni teolog Toma Akvinski nastavio je utabanim stazama kršćanskih mislilaca te nastavio opravdavati ubijanje životinja govoreći da život životinja nije sačuvan zbog njih, već zbog čovjeka. ³⁹ Toma Akvinski bio je veliki poznavatelj Aristotelove filozofije te je svoje zaključke o životinjama temeljio na njegovim promišljanjima. Smatrao je, baš poput Aristotela, da životinje nemaju razum pa tako ni mogućnost logičkog mišljenja. Budući da je Akvinski vjerovao da samo razumski dio duše preživljava smrt, tvrdio je da duše životinja, za razliku od ljudskih duša, ne preživljavaju smrt tijela. Patterson kaže da je niječući životinjama zagrobni život, Akvinski štitio kršćane od uznemirujuće mogućnosti susreta s osvetoljubivim duhovima životinja koje su zlostavljali na Zemlji,

³⁵ Ibid., str. 62.

³⁶ Više vidi: ibid., str. 62.

³⁷ Više vidi: Charles Patterson, *Vječna Treblinka*, Genesis, Zagreb 2005., str. 38.

³⁸ Ibid., str. 39.

³⁹ Više vidi: ibid., str. 39.

na drugom svijetu. Njegovo je gledište, oštro nastavlja Patterson, uvjerilo kršćansku Europu da se nema razloga osjećati moralno zabrinutom za druge vrste ili krivom zbog njihova iskorištavanja ili ubijanja.⁴⁰ Brnčić u svom eseju zaključuje kako je upravo kršćanstvo zaslužno za proširenje i implementiranje ideje o jedinstvenosti ljudske vrste u rimski svijet. Ta ideja dovela je do ideje o svetosti svakog ljudskog života te posljedično, posebnog položaja čovjeka u svijetu:

"Biblijsko učenje da je Bog stvorio čovjeka na svoju sliku ljudskim bićima dodjeljuje poseban, povlašten položaj u svijetu jer su, jedina od svih živih bića, nalik Bogu – Stvoritelju."⁴¹

Jasno je da ovo učenje samo produbljuje jaz između ljudskih i ne-ljudskih bića. Kao što smo pokazali, u Starom zavjetu postojale su barem nekakve naznake brige čovjeka za životinju te suosjećanje s njenom patnjom. U Novom zavjetu nema nikakvih opomena protiv okrutnosti prema životinjama ili savjeta da se njihovi interesi uzmu u obzir. Unatoč toj tradicionalnoj podjeli na ljude i životinje koju je podržavala Crkva, u kršćanstvu je dugo postojala skrivena struja koja se zalagala za životinje navodi Charles Patterson te naročito ističe svetog Ambrozija, svetog Franju Asiškog, svetog Antuna Padovanskog, svetog Bonaventuru i druge.⁴²

3.4. Životinje u filozofiji

Značajan pomak u shvaćanju duše događa se sa filozofijom. Može se reći da se s počecima filozofije počinje rastakati izvorna supripadnost onoga "biti" i "imati dušu". Hrvoje Jurić ističe:

„Jedinstvenost bivanja više nije samorazumljiva, bivanje i oduševljenost sada se supostavljaju i suprotstavljaju. Tragove "primitivnog" animizma nalazimo ne samo u ranofilozofskom hilozoizmu i panpsihizmu, nego još i kod Aristotela u njegovu razlikovanju vegetativne, senzitivne i razumske duše. Usprkos utvrđivanju granica unutar postojećeg, živog i duše, kod Aristotela je duša (psyche) još uvijek princip života, svojstvena svim živim bićima, bez obzira na to što se taj princip ne ozbiljuje više jednako i ravnomjerno u svim bićima.“⁴³

⁴⁰ Više vidi: C. Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 39.

⁴¹ J. Brnčić, *Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti*, str. 57

⁴² Više vidi: *ibid.*, str. 39.

⁴³ Više vidi: H. Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, str. 291.

Možda najpoznatija definicija čovjeka upravo je ona Aristotelova u kojoj čovjeka naziva *zoon politikon* (društvena životinja). Osim što je društvena životinja, čovjek je i biće razuma, posjeduje *logos* pomoću kojeg ima sposobnost razlikovati dobro i zlo, pravedno od nepravednog. To što dijeli zajedničku životinjsku prirodu očito nije dovoljno za jednako uvažavanje ostalih bića. Aristotel je naime smatrao kako neka ljudska bića imaju smanjene umne sposobnosti te da je iz tog razloga prirodno da postanu vlasništvo moćnijih od sebe. Robovlasništvo je bilo uobičajeno u staroj Grčkoj, a jednako tako neupitno je bilo i pravo ljudskih bića da vladaju životinjama budući da su lišene razumskih moći. Ovakvim razmišljanjem Aristotel i drugi pisci grčko-rimske civilizacije podigli su zid između ljudi i životinja podržavajući gledište da životinje, budući da nemaju razum, pripadaju istoj kategoriji kao mrtvi predmeti. U svome djelu *Vječna Treblinka*, Charles Patterson navodi Aristotela kao jednog od indirektnih krivaca za nehumani stav prema životinjama koji je uslijedio stotinama godina nakon njegove smrti, a sve zato što je u svome djelu *Politika* napisao da "životinje postoje za dobrobit čovjeka" i "da je priroda stvorila sve životinje zbog njega". Aristotel je izjednačavao robove i životinje, smatrao ih je inferiornima jer "nemaju razum te malo pridonose općem dobru i uglavnom žive bez cilja" te iz tog razloga nije vidio ništa loše u porobljavanju ljudi (onih koje su Grci smatrali neciviliziranima) i životinja.⁴⁴

Gary Steiner u svome djelu *Anthropocentrism and Its Discontents the Moral Status of Animals in the History of Western Philosophy* navodi tvrdnju profesora antičke filozofije Richarda Sorabjia koji je istraživao antički pogled na životinje te zaključio da je kriza započela onda kada je Aristotel u svojim navodima negirao da životinje posjeduju razum.⁴⁵ Nitko od predsokratovskih mislilaca ne pravi strogu razliku između sposobnosti duše poput razumijevanja i opažanja. Oni priznaju razlike između ljudskih bića i životinja, ali ne vide ljudski razum kao esencijalnu razliku između njih. Umjesto toga, predosokratovski mislioci ističu sličnosti između ljudi i životinja (posebno poklonici teorije metempsihoze) ili svoje argumente za različiti tretman životinja od ljudi temelje na ideji božanskih uputa. Kontroverze oko moralnog statusa životinja započele su onda kada je tvrdnja da razum ili sposobnost razumijevanja razlikuje ljudska bića od "zvijeri" postala opće mjesto u filozofiji ističe Steiner. Ova promjena označila je početak antropocentričnog pristupa istraživanju i razumijevanju granice koja nas dijeli od životinja. Zato profesor Sorabji naglašava da je ta ideja izazvala krizu koja se nije okončala do danas.⁴⁶ Stoička škola također je imala određen utjecaj na shvaćanje statusa životinja. Stoici su, naime, ljudskim bićima pridavali superioran status nad svim neracionalnim bićima u kozmičkom poretku. Pojam

⁴⁴ Više vidi: C. Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 37.

⁴⁵ Više vidi: Gary Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents the Moral Status of Animals in the History of Western Philosophy*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2005., str. 53.

⁴⁶ Više vidi: Gary Steiner, *Anthropocentrism and Its Discontents the Moral Status of Animals in the History of Western Philosophy*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2005., str. 53.

božanske providnosti bio je središnji pojam stoičke misli i temelj za njihovu kozmopolitsku etiku, prema kojoj su na najvišoj ljestvici etičkog poretka samo bića koja su sposobna za racionalnu kontemplaciju. Tada, po prvi put u povijesti Zapadne filozofije, navodi Steiner, ljudska racionalnost uzeta je kao baza za kategoričku tvrdnju o moralnoj superiornosti ljudskih bića naspram životinja.⁴⁷

Charles Patterson u svom istraživanju navodi kako je do ranog modernog doba prevladavalo mišljenje da je čovjek vrhunac stvaranja. Tako navodi citat Francisa Bacona, engleskog filozofa i reformatora znanosti, koji najbolje oslikava njegovo izrazito antropocentrično shvaćanje svijeta:

„Ako pogledamo konačni cilj, za čovjeka se može reći da je bio središte svijeta, pa ako bi se čovjek maknuo s ovog svijeta, ono što bi ostalo, izgledalo bi kao nešto što je skrenulo s pravog puta, kao nešto bez cilja i bez svrhe.“⁴⁸

Ne samo da Bacon smatra kako je čovjek vrhunac i smisao stvaranja, njegova antropocentrična arogancija ide toliko daleko da smatra kako su životinje stvorene za čovjeka te svaka ima svoju svrhu, na primjer svrha ptica i čovjekolikih majmuna je ta da 'zabavljaju i oduševljavaju ljudski rod'.⁴⁹

Najuspješniji pokušaj da se proširi jaz između ljudi i životinja, ističe Patterson, jest doktrina koju je prvo iznio jedan fizičar 1554. godine da bi je potom od 1630-ih nadalje neovisno formulirao i proširio francuski filozof i znanstvenik Rene Descartes. Prema toj doktrini, "životinje su bile tek strojevi ili automati, poput satova, sposobni za složeno ponašanje, no potpuno bez mogućnosti govora, logičkog razmišljanja ili. Prema nekim tumačenjima, čak bez sposobnosti suosjećanja."⁵⁰

Descartesovi sljedbenici tvrdili su, navodi Patterson, da životinje ne osjećaju bol i uvjeravali da su krikovi, zavijanje i trzanje životinja za vrijeme vivisekcije samo vanjski refleksi koji nisu povezani s unutarnjim osjećajima. Ovakvim od ljudskosti i suosjećanja odsječenim stavom, produbili su jaz između ljudi i životinja koji će se zadržati sve do danas. U svom izlaganju o Descartesovom poimanju životinja, Patterson kritizira kartezijsko ističući kako ono:

„... ne samo da je oslobodilo Boga odgovornosti za nepravedno nanošenje boli nedužnim životinjama dopuštajući ljudima da ih zlorabljaju, već je i opravdalo prevlast ljudi i oslobodilo

⁴⁷ Više vidi: *ibid.*, str. 77.

⁴⁸ C. Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 42.

⁴⁹ Više vidi: *ibid.*, str. 42.

⁵⁰ *Ibid.*, str. 42.

ih, kako se Descartes izrazio, ‘bilo kakve sumnje za zločin, bez obzira kako često oni jeli ili ubijali životinje‘.⁵¹

Shvaćanje o općoj oduševljenosti prirode, odnosno prirode kao života, s filozofijom se diferencira, parcelizira, sužava i konačno presušuje. S "rastom" čovjeka, opisuje Branko Despot, priroda postaje sve manja, odnosno s ponovnim rađanjem čovjeka kroz filozofiju priroda postaje sve mrtvija.⁵² U tom smislu, ističe Hrvoje Jurić, i Aristotela možemo smatrati predstavnikom jedne nove paradigme budući da je njegova ideja kasnije razvijana (i deformirana) u okvirima kršćanstva, ali i u novovjekovnoj filozofiji. Kad govori o Aristotelovom naslijeđu u novom dobu misli se prvenstveno na diskontinuitet između tijela i uma (tijela i duše), te između životinje i čovjeka navodi Jurić.⁵³

Ono što je Descartes mislio o životinjama, kako ih je tretirao i kako je opravdavao bezosjećajnost pri vršenju vivisekcije najbolje je sumirao Hrvoje Jurić:

„Neupitno je, pak, da je Descartes smatrao kako je životinja – automat, puka mašina, neoduševljena/bezdušna mašina, a to svoju krajnju konzekvencu ima u notornom Descartesovu pogledu na vivisekciju: ako životinja nema dušu, ako je bezdušni automat, onda se s njome može manipulirati kao sa svakim drugim strojem; ako pritom primjećujemo određeni otpor, koji bi nas mogao navesti na to da pomislimo kako životinja osjeća ono što bi osjećao i čovjek u takvoj situaciji, radi se o prividu, jer životinja nema osjećaja, niti bola u pravome smislu riječi. Ukratko, kad za vrijeme mučenja čujemo životinjske krike, to valja shvatiti kao škripanje nekog stroja koji popravljamo.“⁵⁴

Iako se kasnije rijetko tko usuđivao biti tako eksplicitan poput Descartesa, može se reći da je post-kartezijanska filozofija (kao i psihologija) obilježena Descartesovim pogledom na životinje. Naravno, bilo je i ne-kartezijanskih ili protu-kartezijanskih tendencija, ali su one predstavljale neznatna odstupanja bez glasnijeg odjeka.⁵⁵ Descartesov je stav obilježio i čitavu modernu prirodnu znanost. Praksa vivisekcije i vivisekcijski pokret nisu samo stvar naše 'barbarske' prošlosti, nego su još uvijek na djelu, nastavljaju se u današnjim brutalnim eksperimentima na životinjama.

⁵¹ C. Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 42.

⁵² Više vidi: H. Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, str. 291.

⁵³ Više vidi: *ibid.*, str. 291.

⁵⁴ *Ibid.*, str. 292.

⁵⁵ Više vidi: *ibid.*, str. 292.

3.5. Pitagorino shvaćanje ne-ljudskih životinja

Da ne bismo mislili kako je povijest filozofije skrojena od neravnopravnog pogleda na životinje, postoje i svijetli primjeri. Pitagora, jedan od najpoznatijih grčkih filozofa i matematičara rođen na otoku Samosu oko 570. godine pr. Kr., slovi kao jedan od prvih filozofa koji se zalagao za prava životinja. Njegov otac, po zanimanju trgovac, često je putovao i sa sobom vodio mladog Pitagoru. Upravo na tim putovanjima Pitagora se susretao s mnogim učenjacima svog vremena. U Egiptu je proveo deset godina učeći rituale i misterije egipatskih hramova. Pitagora je izrazito bio fokusiran na pročišćenje duha i duše, što je postizao na različite načine. Kako je navedeno u Jabmlihovom djelu "Pitagorin život", jedan od načina pročišćenje bio je uzdržavanje od konzumiranja mesa životinja i još nekih namirnica za koje je smatrao da smetaju bistrini i čistoći uma.⁵⁶ Za Pitagoru su prehrambene navike bile od velike važnosti jer je hranu smatrao bitnim čimbenikom duševnog i tjelesnog blagostanja:

"Posebno, on je branio filozofima koji bi se najviše uspjeli u promišljanju i dostigavši najviši stupanj, suvišnu i neodgovarajuću hranu, propisujući da ne jedu oduševljena bića, ne piju vino i ne prinose životinje kao žrtve, da im ne štete već, naprotiv, na svaki način gaje pravednost prema njima. Sam on, živio je u skladu s ovim načelima, uzdržavajući se od životinjske hrane i prinoseći beskrvne žrtve, tražeći da se ne uništavaju živa bića koja su nam srodna i kroteći životinje više riječima i djelima, nego batinama. Propisao je zakonodavcima općina da ne koriste u hrani oduševljena bića: jer ako hoće postupati u svemu pravedno, ne valja da štete životinjama koje su nam bliske. Jer, kako uvjeriti druge da postupaju pravedno, kad ste i sami zahvaćeni pohlepom? Živa bića su nam srodna preko zajedništva života, istovjetnih elemenata i odnosa među njima, na način bratske veze."⁵⁷

Pitagora je isključivanje živih bića iz prehrane smatrao temeljem za sve važne segmente života, od zdravlja - fizičkog i duhovnog, pravednog djelovanja, sposobnosti učenja i razumijevanja. Ipak, postoje određeni izvori koji govore kako su Pitagora i njegovi sljedbenici konzumirali meso životinja. U članku *Pitagorejska i arapska recepcija ne-ljudskih živih bića* nailazim na slijedeću opasku:

⁵⁶ Jamblih, *Pitagorin život*, Dereta, Beograd 2012., str. 45 (preveo dr. Milan Tasić)

⁵⁷ Ibid., str. 68.-69.

"Jamblih, u djelu o svakodnevnici pitagorejaca, piše da su oni prije večere prinosili kao žrtve »opojne biljke i tamjan«, dodajući potom da se nudilo i »meso žrtvenih životinja, dok su ribu jeli rijetko«. Uz to Jamblih bilježi da se Pitagori pogrešno pripisuje da je određivao atletama da jedu meso umjesto suhih smokava, a tu priču prenosi i Diogen Laertije."⁵⁸

Dakle, kada je riječ o Pitagorinom vegetarijanstvu, nailazimo na oprečne informacije. U djelu *Pitagorin život* Jamblih opisuje konkretne situacije u kojima je Pitagora popuštao pred svojim vegetarijanskim zahtjevima: "Inače, drugim učenicima, čiji život nije bio savršeno čist, pravedan i filozofski, dozvoljavao je da u prehrani koriste neke životinje, ali bi i njima odredio da se uzdržavaju od toga tokom nekog vremena."⁵⁹

U svakom slučaju, mišljenje da životinja nema dušu ili ima neku specifičnu dušu uvijek je imalo sasvim konkretne posljedice za životinje. Nesumnjivo je da se "životinjska duša" razlikuje od "ljudske duše", odnosno da tipično ljudsko biće raspolaže drugačijim sposobnostima negoli tipični dupin, krava, miš ili vinska mušica. No, implicira li to da se prema "ne-subjektu" u kartezijanskom smislu treba odnositi kao prema "ne-biću", odnosno kao prema *ne-živom, ne-osjećajnom i bezinteresnom* biću, tamo gdje su život, osjećajnost i interesi od presudnog, bitnog značaja i gdje su nepredvidivi? U nekim pitanjima, diferencijacija između čovjeka i životinje, ne bi smjela igrati nikakvu ili, barem, ne presudnu ulogu zaključuje Hrvoje Jurić.⁶⁰ Bilo kako bilo, filozofija Renea Descartesa i njegovo proglašavanje čovjeka za gospodara prirode, dovelo je do potpunog rascjepa između čovjeka i ostatka prirode, a koji je između ostalog doveo do nesmetanog vježbanja ljudske vladavine, zloupotrebe i ubijanja životinja, a kasnije i zločina nad čovječanstvom kako smatra Patterson povezujući zločine nad životinjama i zločine nad ljudima.⁶¹

Postavimo li sada pitanje koja je etička pozicija najprimjerenija za utemeljenje životinjskih prava ili, općenitije govoreći, za promjenu tradicionalnog moralnog statusa životinja, jasno je da to može biti jedino neka *ne-antropocentrička* pozicija. Najprimjerenijom se čini biocentrička pozicija budući da biocentrizam polazi od inherentne vrijednosti života, dok se patocentrizam fokusira samo na ljude i životinje (i to ne na sve ljude i sve životinje). S druge strane, biocentrizam – čineći život, kao zajednički nazivnik ljudskoga i ne-ljudskoga, središtem afere moralnih dužnosti, odnosno osnovom etičkog

⁵⁸ Orhan Jašić, Željko Kaluđerović, *Pitagorejska i arapska recepcija ne-ljudskih životinja*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Vol. XIII No. 1, (2015.) str. 29. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/137027> (Pristupljeno 19.12.2022.)

⁵⁹ Jamblih, *Pitagorin život*, str. 69.

⁶⁰ Više vidi: H. Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, str. 292.

⁶¹ Više vidi: C.Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 43.

utemeljenja, opravdanja i prosudbe ljudskog djelovanja – jamči razumljivost svojih zahtjeva čak i s obzirom na kategorije tradicionalne, antropocentričke etike zaključuje Jonas u svojoj etici.⁶²

4. Specizam – starospecizam i novospecizam

4.1. Singerov utilitarizam

Kada govorimo o pravima i statusu životinja u svijetu, jedan pojam je ključan za razumijevanje ovog etičkog problema. Pojam specizma relativno je novi pojam koji u filozofiju uvodi psiholog Richard Dyer koji je godine 1970. skovao riječ specizam u istoimenom letku. Iako nije precizno definirao termin, ukazao je da specisti povlače oštru moralnu razliku između ljudi i svih ostalih životinja.⁶³

Paralelno s ponovnim znanstvenim buđenjem interesa za osjetilne sposobnosti i dobrobit životinja, započinje i intenzivniji fokus na etičnost iskorištavanja životinja. Jedan od začetnika ove problematike australski je filozof Peter Singer koji je snažno promovirao utilitaristički pristup dobrobiti životinja. Može se reći da moderni pokret za prava životinja počinje s filozofom Peterom Singerom i objavljivanjem njegove knjige *Oslobođenje životinja* 1975. godine, koju mnogi nazivaju “biblijom pokreta za oslobođenje životinja”. Peter Singer u svojoj poznatoj knjizi navodi kako je ideja o pravima životinja čak jednom korištena da bi se ismijalo prava žena. Kada je Mary Wollstonecraft, preteča današnjih feminista, 1792. objavila svoje djelo *Vindication of the Rights of Woman*, njezini su pogledi bili naširoko smatrani apsurdnim, a nedugo zatim pojavila se i anonimna publikacija *Vindication of the Rights of Brutes*. Autor tog satiričkog rada pokušao je pobiti argumente Mary Wollstonecraft ismijavajući je i pokazujući da se oni mogu primijeniti i na pse, mačke i konje. U to vrijeme je bilo toliko normalno smatrati da je apsurdno da živina ima prava da se povlačila paralela sa ženskim pravima.⁶⁴

Budući da su životinje lišene mnogih sposobnosti koje ljudi posjeduju te nisu na kognitivnoj razini čovjeka i ne mogu artikulirati svoje potrebe, mnogi i danas smatraju kako je apsurdno govoriti o pravima životinja. Središnja ideja Petera Singera na kojoj temelji svoj zahtjev za pravima životinja jest zahtjev za jednakošću o kojemu kaže:

⁶² Više vidi: H. Jurić, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, str. 294.

⁶³ <https://www.prijatelj-zivotinja.hr/index.hr.php?id=1530> (Pristupljeno 10.12.2022.)

⁶⁴ Više vidi: P. Singer, *Oslobođenje životinja*, str. 1.

"...trebamo učiniti potpuno jasnim to da zahtjev za jednakošću ne ovisi o inteligenciji, moralnim osobinama, fizičkoj snazi ili sličnim činjeničnim stanjima. Jednakost je moralna ideja, a ne tvrdnja o činjenicama."⁶⁵

Dakle, ako je jednakost moralna ideja koja ne ovisi o vanjskim čimbenicima tada ne postoji nijedan logički valjan razlog zbog kojeg bismo mogli opravdati razliku u ponašanju prema dvoje, po nečemu različitim, ljudi. Količina uvažavanja i poštovanja koju im pridajemo trebala bi biti jednaka. Implikacija ovog principa jednakosti jest da naša briga za druga živa bića i spremnost da uvažimo njihove interese ne smije ovisiti o tome kako izgledaju ili kakve sposobnosti imaju tvrdi Singer.⁶⁶ Osnovni čimbenik tog principa je uvažavanje interesa nekog bića te se jednakost mora proširiti na sva bića, neovisno o boji kože, spolu, rasi i vrsti.⁶⁷

Prava i status životinja Singer u svojoj knjizi *Oslobođenje životinja* vrlo dobro objašnjava primjerima iz prošlosti kada su ljudi crne rase bili obespravljani. Tako ističe primjer Thomasa Jeffersona, američkog predsjednika koji se suprotstavljao ropstvu, i zaslužnog za uvrštavanje principa jednakosti ljudi u Američku deklaraciju nezavisnosti. U pismu autoru jedne knjige koja je isticala značajna intelektualna postignuća crnaca da bi pobila uobičajeno gledište o tome da su njihove sposobnosti ograničene, Jefferson je napisao:

„Budite sigurni da nijedna živa osoba ne želi iskrenije od mene vidjeti potpuno pobijanje sumnji koje sam i sam razmotrio i iznio o daru shvaćanja koji im je podarila priroda, i otkriti da su nam oni ravni ... ali koji god bio njihov stupanj talentiranosti, on ne predstavlja mjeru njihovih prava. Iako je Sir Isaac Newton bio superioran ostalima u shvaćanju, on zato nije bio gospodar njihovog vlasništva ili osoba.“⁶⁸

Singer ovim primjerom želi reći da istu analogiju možemo primjeniti i na prava životinja, prigovori koji je iznio Jefferson protiv rasizma jednako vrijede i za specizam. Ako čovjek koji posjeduje veći stupanj inteligencije nema pravo koristiti drugog čovjeka za svoje ciljeve, kako onda ljudi imaju pravo iskorištavati ne-ljudska bića za svoje ciljeve, pita se Singer.⁶⁹ Mnogi filozofi uložili su veliki trud ne bi li razvili argumente kojima će dokazati da životinje ne posjeduju prava. Tvrđili su da biće, navodi Singer,

⁶⁵ P. Singer, *Oslobođenje životinja*, str. 4

⁶⁶ Više vidi: *ibid.*, str. 4.

⁶⁷ Više vidi: *ibid.*, str. 4.

⁶⁸ *Ibid.*, str. 5.

⁶⁹ Više vidi: *ibid.*, str. 5.

da bi imalo prava, mora biti autonomno ili mora biti pripadnik zajednice ili mora imati sposobnost da poštuje prava drugih ili pak mora posjedovati osjećaj za pravednost. Međutim, ako neko biće pati, onda nema nikakvog moralnog opravdanja da se patnja tog bića ne uzme u obzir. Bez obzira na prirodu bića koje pati, princip jednakosti zahtijeva da se njegova patnja uzme u obzir jednako kao i slična patnja nekog drugog bića.⁷⁰ Singer još jednom iskazuje sličnost rasizma ili seksizma i specizma strogo podvlačeći da se u oba slučaja radi o diskriminaciji:

„Tako limit sposobnosti za osjećanje (koristim taj izraz kao pogodnu iako ne potpuno preciznu karticu za sposobnost za patnju i/ili uživanje) jest jedina branjiva granica za brigu o interesima drugih. Označiti tu granicu nekom drugom osobinom poput inteligencije ili racionalnosti, predstavljalo bi njeno označavanje na proizvoljan način. Zašto ne izabrati neku drugu osobinu, poput boje kože?

Rasisti povrijeđuju princip jednakosti tako što pridaju veću težinu interesima pripadnika svoje vlastite rase kada postoji sukob između njihovih interesa i interesa neke druge rase. Seksisti povrijeđuju princip jednakosti tako što daju prednost interesima svojeg vlastitog spola. Slično tome, specisti dopuštaju da interesi njihove vlastite vrste prevladaju nad većim interesima pripadnika drugih vrsta.“⁷¹

Prema Singeru životinje zaslužuju da se i njihovi interesi uzmu u obzir, odnosno zaslužuju istu brigu oko svoje dobrobiti kao i ljudi. U osnovi, nije moralno koristiti životinju na način da joj nanosimo bol i mučimo je. A ova ideja proizlazi iz Singerova utilitarističkog svjetonazora prema kojem je cilj maksimizirati sreću i minimalizirati patnju, odnosno bol. Životinje imaju pravo na jednake interese budući da imaju sposobnost patnje i uživanja što upravo i jest uvjet za jednakost interesa prema teoriji Petera Singera.⁷² Unatoč tome što Singer istinski mari za bol i patnju kojoj su životinje izložene, to ga ne sprječava da povuče jasnu granicu između ljudi i životinja. Tako navodi svoj, na neki način specistički, stav da je gore ubiti normalnog, odraslog čovjeka, koji ima svojstvo samosvijesti, sposobnost da radi planove za budućnost i smislene odnose s drugima, od toga da ubijemo miša, koji zasigurno ne posjeduje sve te karakteristike. Da ne bude baš na tragu specizma, Singer kaže da je legitimno smatrati da postoje neke značajke određenih bića koje njihove živote čine vrjednijim od života drugih bića, ali će zasigurno postojati neke ne-ljudske životinje čiji su životi, prema bilo kojim mjerilima, vrjedniji od života nekih

⁷⁰ Više vidi: *ibid.*, str. 5.

⁷¹ P. Singer, *Oslobođenje životinja*, str. 7.

⁷² Više vidi: *ibid.*, str. 7.

ljudi. Čimpanza, recimo, može imati veći stupanj samosvijesti i veću sposobnost za smislene odnose s drugima od djeteta s ozbiljnim poteškoćama u razvoju.⁷³ Singer, svjestan da zvuči izrazito specistički, brani svoje stavove o vrijednosti ljudskog života objašnjavajući da su samosvijest, sposobnost da se misli unaprijed i posjeduje nada i aspiracija za budućnost, sposobnost za smislene odnose s drugima jako važni za pitanje o oduzimanju života. Za njega to znači da ukoliko moramo birati između ljudskog života i života neke životinje, moramo odabrati ljudski život budući da on ima veću vrijednost, iako Singer dopušta iznimke.⁷⁴ U svakom slučaju, ono što Singer snažno zagovara jest minimaliziranje patnje, humani uvjeti života te "bezbolno klanje" ako ga baš mora biti. Razlozi su to zbog kojih je često bio meta mnogih kritika od strane drugih zagovornika prava životinja.

4.2. Slučaj za prava životinja

Tom Regan, zagovornik je prava životinja i filozof koji je, uz Singera, postavio filozofske temelje pokretu za prava životinja. Koristeći mnoge Singerove uvide i dokaze iznesene u njegovoj knjizi *Oslobođenje životinja*, američki filozof Tom Regan razvio je filozofiju o pravima životinja objavljenu pod naslovom *The Case for Animal Rights* 1983. godine. U toj knjizi Regan iznosi argumente koji životinje čine nositeljima prava, a to je da smo svi subjekti života, svjesna bića koja imaju individualnu dobrobit, želje i preferencije, vjerovanja i osjećaje. Stoga mi, ljudi, ali i životinje imamo prirodenu vrijednost. U svome djelu *The Case for Animal Rights* Regan raspravlja o različitim etičkim teorijama koje se ne zasnivaju na pravima životinja i tvrdi da nisu adekvatne jer ne objašnjavaju naše dužnosti prema životinjama. Regan razmatra dva gledišta izravne dužnosti prema životinjama – jedan je pogled dobrote (kindness view), a drugi utilitarističko djelovanje.⁷⁵ Regan smatra da su perfekcionistačke teorije pravednosti, poput Aristotelove, mogle pružiti temelje za ropstvo ili slične neravnopravne sisteme. Utilitarističke teorije pravednosti, poput Singrove, također su neadekvatne jer, kaže Regan, tretiraju pojedince kao puke "posude" za vrijednost, kao da su bezvrijedne čaše, a sreća i zadovoljstvo su vrijedna tekućina koju čaše sadrže. Kao alternativu tim teorijama, Regan predlaže ideju prirodene vrijednosti koja se:

- 1.) ne stječe nekim određenim trudom,
- 2.) ne raste niti pada prema naredbama korisnosti,

⁷³ Više vidi: *ibid.*, str. 15.

⁷⁴ Više vidi: *ibid.*, str. 17.

⁷⁵ Više vidi: Tom Regan, *The case for animal rights*, In M.W. Fox & L.D. Mickley (Eds.), *Advances in animal welfare science* 1986/87, Washington, DC 1986., str 179.

3.) neovisna je o tome da je predmet interesa drugih⁷⁶

Ako svi ljudi imaju prirodenu vrijednost, onda bilo koja karakteristika koja nekim ljudima nedostaje, nikako ne može biti neophodna za prirodenu vrijednost tvrdi Regan. Međutim, samo biti živ nije dovoljno, jer inače bi i krumpiri ili stanice raka također imale prirodenu vrijednost. Ovdje Regan uvodi pojam koji je ključan za njegovu filozofiju prava životinja, a to je *subject-of-life*.⁷⁷ Regan zastupa ideju da je dovoljan uvjet za posjedovanje prirodene vrijednosti biti *subject-of-life* odnosno subjekt života – posjedovanje vjerovanja i želja, percepcije, pamćenja, osjećaja budućnosti i sebe, emocionalnog života što uključuje osjećaje užitka i boli, sposobnost pokretanja djelovanja, psihofizičkog identiteta koji se razvija tijekom vremena. Tvrdi da se za sve sisavce u dobi od jedne ili više godina može smatrati da imaju razvijene ove karakteristike na temelju prethodno primijećenih sličnosti koje dijele s ljudima.⁷⁸

Pokret prava životinja posvećen je velikom broju ciljeva kaže Regan, ali najistaknutiji su:

- 1.) potpuno ukidanje uporabe životinja u znanstvene svrhe,
- 2.) potpuno ukidanje komercijalnog stočarstva odnosno masovnog uzgoja životinja na farmama,
- 3.) te potpuno ukidanje komercijalnog i sportskog lova te stupačarenja (hvatanje životinja u zamke).⁷⁹

Protuargumenti Reganovim zahtjevima bili su da masovno uzgajanje životinja na farmama zaista narušava prava životinja, ali tradicionalni uzgoj životinja potpuno je u redu za njegove protivnike. Testiranje kozmetičkih pripravaka također narušava prava životinja, ali medicinska istraživanja za npr. testiranje lijeka protiv raka ne krši njihova prava. Ono što je u osnovi pogrešno u načinu ophođenja sa životinjama, ističe Regan, nisu detalji poput jesu li životinje ubijene "humano" ili brutalno. Ono što je pogrešno jest cijeli sustav. Plač tek rođenog teleta za majkom je žalostan, pulsirajuća bol čimpanze uzrokovana elektrodama u mozgu odbojna je, polagana smrt rakuna uhvaćenog u zamku je mučna. Bol koju životinje proživljavaju je grozna, ali nije bol ono što je pogrešno, niti patnja, niti lišenost prava tvrdi Regan.⁸⁰ Temeljna pogreška je sustav koji nam omogućuje da uopće promatramo životinje kao naše resurse - one su naš izvor hrane, iskorištavamo ih u medicinske svrhe, za sport ili novac. Kada jednom osvijestimo taj pogled na životinje kao na naše resurse jasno je što proizlazi iz toga. Zašto brinuti o njihovoj usamljenosti, boli i smrti? Budući da su životinje tu za nas, da bi nam na ovaj ili onaj način koristile, u tom slučaju doista nije važno ono što im šteti kaže Regan. Da bismo ispravili pogrešan tretman

⁷⁶ Više vidi: *ibid.*, str. 179.

⁷⁷ Više vidi: *ibid.*, str. 179.

⁷⁸ Steven Zak, *The Case for Animal Rights By Tom Regan*, *Loyola of Los Angeles Law Review*, Vol. 20, No. 3, (1987), str. 1236.

⁷⁹ T. Regan, *The case for animal rights*, str 179.

⁸⁰ Više vidi: *ibid.*, str. 179.

domaćih životinja treba nam nešto više od toga da metode uzgoja učinimo "humanijima". Potrebno je potpuno napuštanje komercijalne stočarske poljoprivrede oštro podvlači Regan.⁸¹ Taj proces promjene vrlo je kompliciran i zahtjevan, te je potrebna pomoć u obrazovanju, javnosti, političkoj organizaciji i aktivnosti da bi se nešto pokrenulo. Dobrobit životinja ne razlikuje se od dobrobiti ljudi. Da životinje imaju svijest, vidi se kaže Regan, ne samo zdravorazumski, nego i zbog njihove sličnosti s nama, zbog ponašanja i fiziologije.⁸² Jedni od prvih znanstvenika koji su se bavili vivisekcijom ustanovili su da su ljudi i životinje po mnogim stvarima identični, "organ po organ". Znanje o našoj evolucijskoj povezanosti s drugim vrstama, ističe Regan, pruža teorijsku osnovu na kojoj se zasniva gledište: svijest ima adaptivnu vrijednost i ne postoji razlog zbog kojeg bismo pretpostavili da je ljudska vrsta jedina koja ju posjeduje. Regan smatra da životinje ne samo da imaju svijest, nego je njihova svjesnost vrlo kompleksna. Ističe kako mnoge životinje imaju vjerovanja, želje, namjere, pamćenje, osjećaj sebstva te osjećaj za buduće vrijeme.⁸³

Reganov pogled na prava životinja je ovaj: "Svim subjektima života mora se poštovati njihova prirodjena vrijednost te ih se mora poštovati kao vrijedne same po sebi, odnosno samim svojim postojanjem."⁸⁴ Ova ideja prirodnih vrijednosti koja se odnosi na sva osjetilna bića zaista nudi sasvim drugačiji svijet za sve zlostavljane subjekte života, međutim, gotovo 40 godina nakon što je Regan razvio ovu ideju nismo ni blizu ostvarenja.

4.3. Joan Dunayer i njena kritika različitih shvaćanja specizma

Joan Dunayer američka je spisateljica, urednica te zagovornica prava životinja. Autorica je knjige *Specizam* koja je u cijelosti posvećena istraživanju i definiranju pojma specizam. Dunayer vrlo konkretno i slikovito opisuje što je točno specizam:

„Kad god vidite pticu u kavezu, ribu u posudi ili ne-ljudskog sisavca na lancu, gledate specizam. Ako vjerujete da pčela ili žaba imaju manje prava na život i slobodu negoli čimpanza ili čovjek, ili smatrate da su ljudi superiorni drugim životinjama, potpisujete specizam. Ako posjećujete vodene zatvore i zoološke vrtove, idete u cirkuse gdje se izvode "točke sa životinjama", nosite ne-ljudsku kožu ili dlaku, ili jedete meso, jaja ili proizvode od kravljeg mlijeka, vi primjenjujete

⁸¹ Više vidi: *ibid.*, str. 180.

⁸² S. Zak, *The Case for Animal Rights By Tom Regan*. str. 1235.

⁸³ Više vidi: T. Regan, *The case for animal rights*, str. 181.

⁸⁴ *Ibid.*, str. 1236.

specizam. Zagovarate li "humanije" klanje pilića ili manje okrutno zatočivanje svinja, vi održavate specizam."⁸⁵

Knjigom *Oslobođenje životinja* Peter Singer stavio je koncept specizma u središte pozornosti zamjećuje Dunayer, te ga definira kao: „Pristranost prema interesima članova vlastite vrste i predrasudu prema interesima članova drugih vrsta.“⁸⁶ Ona Singerovu definiciju specizma smatra nedostatnom iz dva razloga: prvi je što ograničava specizam na pristranost u korist samo jedne vrste, a drugi je što ograničava specizam na pristranost zasnovanu jedino na pripadnosti vrsti.⁸⁷

Poput Singera, filozof Tom Regan definira specizam kao davanje „privilegiranog moralnog statusa“ svim ljudima i nikome od ne-ljudi navodi Dunayer. Budući da se ne slaže s definicijama specizma koje su dali Singer i Regan, Dunayer kao pozitivan primjer ističe definiciju talijanske filozofkinje Paola Cavalieri koja kaže da "specizam može biti upotrijebljen da opiše bilo koji oblik diskriminacije na osnovi vrste".⁸⁸ Joan Dunayer ne slaže se sa Singerovim objašnjenjem specizma zato jer on smatra da nije specistički „vjerovati da postoje moralno relevantne razlike između ljudskih bića i drugih životinja koje nas ovlašćuju pridavati veću težinu interesima ljudi.“⁸⁹ A upravo to jest specistički ističe Dunayer.

Dunayer u svojim izlaganjima filozofije specizma oštro kritizira većinu kolega, a najviše neslaganja u shvaćanju pojma specizma ima sa Singerom te objašnjava proturječja u koje sam upada u svojoj knjizi *Oslobođenje životinja*. Da bi nekom biću bio zajamčen potpun i jednak moralni obzir, potrebno je da ima neki oblik svijesti smatra Dunayer te kaže:

„Kao što bi se Singer složio, specistički je zanjekati ne-ljudima moralni obzir. No također je specistički odobriti im manje obzira nego ljudima, kao što je rasistički ili seksistički odobriti ne-bijelcima ili ženama manje obzira nego bijelcima ili muškarcima. Kao što bi se Singer također složio, specistički je pridavati veću težinu trivijalnim ljudskim interesima negoli važnim interesima ne-ljudi. No također je specistički pridavati veću težinu važnim ljudskim interesima negoli jednako važnim interesima ne-ljudi.“⁹⁰

⁸⁵ Joan Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste*, Dvostruka duga, Čakovec 2009., str. 29.

⁸⁶ J. Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste*, str. 29.

⁸⁷ Više vidi: *ibid.*, str. 31.

⁸⁸ Više vidi: J. Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste*, str. 32.

⁸⁹ *Ibid.*, str. 32.

⁹⁰ *Ibid.*, str. 32.

Dunayer smatra da Singer upada u vlastito proturječje jer pokušava obraniti jednu vrstu specizma. On opravdava određeno specističko ponašanje prema životinjama onda kada smatra da je interes ljudi na prvom mjestu. Međutim, Joan Dunayer takve pokušaje opravdavanja oštro odbacuje te prije svega jasno postavlja definiciju diskriminacijskog postupanja kao davanja većeg značaja interesima nekih nego interesima drugih.⁹¹

Dunayer u svome djelu iznosi misao sociologa Davida Niberta koji je opisao specizam kao ideologiju "stvorenu i proširenu kako bi se legitimiziralo ubijanje i izrabljivanje drugih životinja".⁹² Nibert istražuje uzroke i posljedice specističkog postupanja te smatra da je prvo došlo do ljudskog ugnjetavanja ne-ljudi, a predrasude su potom uslijedile. Joan Dunayer se s tom tezom ne slaže i smatra da nije moguće točno ustanoviti što je bilo prije: ugnjetavanje ne-ljudi ili psihološko opravdanje ugnjetavanja, odnosno jesu li prvo nastali specistički postupci ili specistički stavovi. Ipak, Nibert iznosi ključnu činjenicu: „Specistički stavovi i praksa nerasplesivo su povezani. Neprekidno hrane jedni druge.“⁹³ Pretpostavka ljudske superiornosti ono je što leži u srži specizma smatra Dunayer. Naravno, takva pretpostavka za sobom povlači i ljudsko samoljublje, bahatost, aroganciju i sklonost zlostavljanju ne-ljudi. Ljudsko samouzdanje na vrh piramide moći očituje se kao nepoštovanje i osjećaj nadmoći prema drugim životinjama. Ukratko, za Joan Dunayer specizam je i stav i oblik ugnjetavanja.⁹⁴ Ono što je, možemo reći, radikalno drugačije kod Joan Dunayer jest što ona zaista stavlja znak jednakosti između ljudi i ne-ljudi te traži temeljna prava za sve životinje bez iznimke bilo kakvih iznimki, kakvima je sklon Singer. Njezina temeljna misao o specizmu bila bi da je specistički isključiti *bilo koje* ne-ljudsko biće iz potpune i jednake moralne obzirnosti iz *bilo kojeg* razloga, a definicija specizma koju ona dalje razvija i brani kroz knjigu glasi:

„Propust da se, s obzirom na pripadnost vrsti ili karakteristike tipične za neku vrstu, bilo kojem svjesnom biću prida jednak obzir i poštovanje.“⁹⁵

⁹¹ Više vidi: *ibid.*, str. 33.

⁹² *Ibid.*, str. 33.

⁹³ J. Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste*, str. 33.

⁹⁴ Više vidi: *ibid.*, str. 34.

⁹⁵ *Ibid.*, str. 34.

4.4. Podjela na starospecizam i novospecizam

4.4.1. Starospecizam

Staromodni specisti – koje Dunayer naziva "starospecisti"- smatraju da ne-ljudske životinje ne bi trebale imati zakonska prava, a jednako tako niti da ne zaslužuju jednak moralni obzir kao i ljudi. Pod "zakonskim pravima" misli se na temeljna prava, kao što su prava na život i slobodu, trenutno priznata jedino ljudima. Starospecisti vide ne-ljude i ljude kao temeljno različite te iz tog razloga zastupaju stav da je ljudski život osobit što često naglašavaju izjavama o „svetosti ljudskog života“.⁹⁶ Oni smatraju kako ne-ljudi postoje da bi služili ljudima na razne načine, bilo za hranu, zabavu ili eksperimentalna istraživanja. Starospecisti životinje vide kao živa, ali nesvjesna i time manje vrijedna bića. Iz tog razloga smatraju da je ljudima dozvoljeno činiti s ne-ljudima što god ih je volja, makar to bilo i iskorištavati, mrcvariti i ubijati ih na nehuman način. Neki starospecisti smatraju kako je ljudima zajamčena iznimna moralna obzirnost iz prostog razloga što su ljudi. *Homo sapiens* za speciste je prava, nedodirljiva vrsta.⁹⁷ Joan Dunayer smatra da je Biblija jedna od najstarijih specističkih knjiga, iako smo u članku Jadranke Brnčić vidjeli da Biblija obiluje tekstovima u kojima se životinje i ljude pobratimljuju i izjednačava po vrijednosti. Međutim Dunayer smatra da je zbog svog antropocentričnog i hijerarhijskog ustrojstva Biblija izrazito specistički orijentirana. Za kršćanske starospeciste ljudi su vrhunac "Stvaranja", bića koja je "Bog stvorio na svoju sliku" te usvajanjem takvih stajališta postaju bića na vrhu hijerarhijske piramide. Dunayer kritizira kršćansku antropocentričnu sliku svijeta navodeći:

"U kršćanstvu ljudi su Božja djeca, a druge životinje tek su Njegova stvorenja i takva krajnje antropocentrična i hijerarhijska, kršćanska doktrina je nekompatibilna s ravnopravnošću životinja."⁹⁸

Osim toga, ono što starospecisti zanemaruju i negiraju jest posebnost ne-ljudskih bića. Sve se životinjske vrste u različitoj mjeri preklapaju fizički i mentalno, ali u isto vrijeme, svaka je životinja jedinstvena ističe Dunayer.⁹⁹ Dakle, jedno od najočitijih i najvažnijih obilježja specizma koje ne smijemo zanemariti jest poricanje individualnosti ne-ljudskih životinja. Poimanje životinja kao stvari, a ne bića ključan je element ovoga problema ističe Joan Dunayer navodeći pritom sve nelogičnosti takvog stava:

⁹⁶ Više vidi: *ibid.*, str. 37.

⁹⁷ Više vidi: *ibid.*, str. 37.

⁹⁸ J. Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste*, str. 39.

⁹⁹ Više vidi: *ibid.*, str 41.

"Starospecisti vide ne-ljudsku životinju kao *nešto (stvar)* umjesto *nekoga (biće)*, kao nešto nesvjesno, umjesto kao misleću, osjećajnu individu. Propust da se vidi individue *kao* individue, suština je svih zadrnosti. Bijeli rasisti vide pojedinačnog crnca kao utjelovljenje rase, a muškarci seksisti vide pojedinačnu ženu primarno kao *žensko*. Na isti način, specisti misle o gepardima i muhama generički, kao da su svi gepardi ili muhe isti." ¹⁰⁰

Mnogi specisti glatko bi odbacili sve ove argumente budući da oni o ne-ljudskim individuama misle isključivo kao o izrabljivom soju. O takvoj vrsti mentaliteta prema ne-ljudskim bićima najbolje govore imenice kojima nazivamo njihova tijela u kontekstu prehrane; puran je 'perad', svinja je 'svinjetina', tele je 'teletina', krava je 'blago'. Usporedivo s tim bilo bi proglasiti blagajnika u banci 'bankovnim čovjekom', kaže Dunayer, kao da ta osoba nije ništa doli pripadnik određene radne snage, u osnovi poput svakoga drugog tko radi u banci. ¹⁰¹

Pokušavajući opravdati klanje mnogi će starospecisti posegnuti za argumentom kako životinje nemaju dušu. Joan Dunayer kriterij duše smatra nedostatnim argumentom budući da tvrdnja da bilo tko posjeduje dušu nema podršku dokaza ili logike. Ali, kriterij duše definitivno nije relevantno za pitanje o temeljnim pravima. Zašto bi, pita se Dunayer, bilo opravdanije uzrokovati patnju i smrt nekome tko nema dušu nego nekome tko je ima? ¹⁰² Još jedan argument kojem su starospecisti skloni jest sposobnost sklapanja ugovora. Ne-ljudi ne bi trebali imati zakonska prava jer nisu sposobni sklapati društvene ugovore i ispunjavati odgovornosti tvrde starospecisti. Novorođenčad, mala djeca i brojni odrasli ljudi s trajnom mentalnom onesposobljenošću također nisu sposobni sklapati ugovorne odnose. Ali upravo je ta skupina ljudi najizloženija zlostavljanju i stoga najpotrebitija pravne zaštite. I zakon ih štiti ističe Dunayer.

Dakle, argument o ugovoru na koji se pozivaju starospecisti, iz temelja je nedosljedan. Ako nesposobnost sklapanja ugovora isključuje sve ne-ljude iz područja prava, tada mora isključivati i mnoge ljude naglašava Dunayer. ¹⁰³ Zagovornici prava životinja žele zakon koji će zabraniti ljudima izrabljivanje i druge oblike ozljeđivanja ne-ljudi te im omogućiti temeljna prava; pravo na život i pravo na slobodu. Oni ne nastoje zaštititi ne-ljude unutar ljudskog društva, oni nastoje zaštititi ne-ljude *od* ljudskog društva. Cilj je prestanak „udomaćivanja“ ne-ljudi i drugog prisilnog “sudjelovanja“ u ljudskom društvu. Ne-ljudima bi trebalo biti dopušteno živjeti slobodno u prirodnom okruženju, oblikujući vlastita društva

¹⁰⁰ J. Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste*, str. 41.

¹⁰¹ Više vidi: *ibid.*, str. 41.

¹⁰² Više vidi: *ibid.*, str. 44.

¹⁰³ Više vidi: J. Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste* str. 44.

zaključuje Joan Dunayer.¹⁰⁴ Sadašnja pravna regulativa, tvrdi ona, u potpunosti je starospecističkog karaktera. U većini zemalja svijeta ljudi su jedine životinje koje imaju zakonska prava. Pravno gledano, ljudi su „osobe“, dok su ne-ljudi „životinje“ "Osobe" imaju zakonska prava, a „životinje“ ih nemaju. Pravno gledano, „životinje“ su ljudsko vlasništvo. Kao što je pravni stručnjak i teoretičar prava životinja Gary Francione objasnio, umjesto da štiti ne-ljude, zakon štiti ljudske vlasničke interese u ne-ljudima.¹⁰⁵

4.4.2. Novospecizam

Zagovornici prava životinja, za razliku od starospecista, smatraju da bi se moralna i zakonska prava trebala proširiti preko granica naše vrste.¹⁰⁶ Budući da veliki dio teorije prava životinja nije egalitarian, Joan Dunayer smatra da on predstavlja novu vrstu specizma koju ona naziva „novim specizmom“.¹⁰⁷ Kada govorimo o pravima životinja i zagovornicima istih, teško bismo pomislili da i među njima ima velikih neslaganja. Međutim, čest problem kod zagovornika prava životinja suvremenog doba jest što se bore za prava samo određenih ne-ljudi, i to najčešće onih čije misli i ponašanja najviše nalikuju ljudskima. Takve zagovornike Joan Dunayer naziva novospecistima te o njima piše:

"Oni održavaju moralnu podjelu između ljudi i većine ostalih životinja, koje manje vrednuju. Nadalje, novospecisti pridaju veći moralni obzir i jača temeljna prava ljudima nego bilo kojim drugim životinjama. Oni životinjski svijet gledaju kroz hijerarhiju, s ljudima na vrhu. U njihovim očima neke su životinje „jednakije od drugih“."¹⁰⁸

Peter Singer smatra da svi ljudi, iako se razlikuju po svojim intelektualnim sposobnostima, zaslužuju jednak moralni obzir. On se protivi pridavanju manjeg moralnog obzira ljudima s ispodprosječnim kvocijentom inteligencije negoli onima s višim kvocijentom inteligencije. Singer definira svjesnost kao "sposobnost za patnju ili iskustvo užitka ili radost"¹⁰⁹ i sukladno tom stavu zagovara jednak moralni obzir za sva svjesna bića, međutim u njegovom radu na vidjelo izlazi činjenica da on pridaje svim svjesnim bićima jednak obzir samo glede patnje, no ne i u pogledu temeljnih prava, uključujući pravo na život.¹¹⁰ Dunayer oštro kritizira Singerov utilitarizam, zamjerajući mu što za čimpanze, gorile i orangutane traži

¹⁰⁴ Više vidi: J. Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste*, str. 45.

¹⁰⁵ Više vidi: *ibid.*, str. 61.

¹⁰⁶ Više vidi: *ibid.*, str. 111.

¹⁰⁷ Više vidi: *ibid.*, str. 111.

¹⁰⁸ *Ibid.*, str. 111.

¹⁰⁹ J. Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste*, str. 111.

¹¹⁰ Više vidi: *ibid.*, str. 111.

„potpunu zaštitu od ubijanja“, a s druge strane smatra moralno prihvatljivim uzgajati piliće, somove i druge ne-sisavce za klanje ukoliko imaju ugodan život i budu li ubijeni brzo i bezbolno.¹¹¹ Prema filozofiji utilitarizma nastoji se dobiti najveća moguća sreća za što veći broj individua, što znači da često dobrobit ili život jedne individue može biti žrtvovan radi većeg dobra. Prema Singerovoj filozofiji dopušteno je vivisecirati miša ili vršiti eksperimente na svinjama ako će taj čin spasiti mnogobrojne živote. Dunayer prokazuje Singera kao novospecista citirajući navode iz njegove knjige *Oslobođenje životinja*:

„Gore je ubiti normalnog odraslog čovjeka, koji ima sposobnost samosvijesti i planiranja budućnosti, te razvijanja smislenih odnosa s ostalima, negoli ubiti miša koji vjerojatno nema sve ove karakteristike.“¹¹²

Singer navodi ptice i ribe kao najjasniji primjer životinja koje su svjesne, ali nisu osobe. Ribama nedostaju očekivanja, kaže Singer, te njihova svjesna stanja nisu iznutra povezana kroz vrijeme. Dunayer kritizira to što Singer od životinja očekuje da imaju barem dio samosvijesti kakvu imaju ljudi da bi on njihove živote proglasio vrijednim.¹¹³ Budući da je ljudska vrsta ta koja ne može ili ne zna prepoznati koji stupanj samosvijesti određene životinjske vrste imaju, kako može biti pravedno da u takvom neznanju određujemo tko može, a tko ne može živjeti? Dunayer ističe da naša nesposobnost da saznamo stupanj samosvijesti kod životinja nije opravdanje da od njih očekujemo onakvu samosvijest kakvu nalazimo u ljudi. Joan Dunayer citira i kritizira Singerovu tvrdnju da većina svjesnih bića nema interesa za ostankom na životu: „Svjesnost je dostatna da uvrsti biće unutar sfere razmatranja ravnopravnih interesa, ali to ne znači da biće ima osobni interes za nastavkom življenja.“¹¹⁴

Ovakve izjave gdje Singer izjednačava nečije pravo na život s njegovim svjesnim preferiranjem postojanja pred nepostojanjem Joan Dunayer naziva sofizmima jer jednako tako nemaju ni svi ljudi svijest o izboru, posebno u fazi novorođenčadi. Sofistički je, nastavlja dalje Dunayer, tvrditi i da netko uživa jesti, plivati ili skakutati zelenim pašnjacima, ali da nema interesa za stanjem koje te užitke čini mogućim, a to je biti živim.¹¹⁵ Iz njezinih protuargumenata jasno je da životinja ne treba imati sposobnost promišljanja o smrti onako kako je promišljamo mi ljudi da bi bilo očigledno kako je tu riječ o gubitku. Ni ljudska djeca nemaju baš razvijen koncept smrti, pa ipak zabranjeno je zakonom ubijati djecu. Svi

¹¹¹ Više vidi: *ibid.*, str. 112.

¹¹² *Ibid.*, str. 113.

¹¹³ Više vidi: *ibid.*, str. 113.

¹¹⁴ *Ibid.*, str. 116.

¹¹⁵ Više vidi: *ibid.*, str. 116.

smo barem jednom svjedočili ubijanju životinje, pogotovo životinje namijenjenje daljnoj preradi za prehrambene svrhe. Sigurna sam da smo vidjeli kako se svinja, tele ili janje otima i bježi od svog krvnika. Zašto bi to radila ako ne razlikuje život i smrt, ako joj nije stalo do života? Za svako svjesno biće smrt je okončanje svih pozitivnih iskustava i svih daljnjih mogućnosti. Joan Dunayer navodi još jedan Singerov specistički razlog zašto cijeni život ljudi više od života većine ne-ljudi. Singer, naime, smatra da ljudi imaju sklonost stvaranju brojnijih i kvalitetnijih društvenih veza od životinja, te da upravo veze čine njihove živote bogatijima i vrjednijima nego što su to životi ne-ljudi:

"Prema Singeru, "nije specistički" misliti da je "ubijanje nekoliko tisuća ljudi" tragičnije od "ubijanja nekoliko milijuna kokoši", stoga što ljudi, osim što su samosvjesniji od kokoši, imaju i bliske "obiteljske veze"."¹¹⁶

Međutim, ako su veze tako bitne, znači li to da život društvenog čovjeka vrijedi više života od nekog samotnjaka? Osim toga, novija istraživanja pokazuju kako su pilići izrazito društvene životinje. Oni raspoznaju više od stotinu drugih pilića kao individue, a njihovo glasanje nije tek puko kokodakanje nego prenošenje određenih informacija o hrani ili opasnosti.¹¹⁷ Dunayer nije propustila spomenuti ni Singerov „indikator ljudskosti“, odnosno kriterije koje on uzima kako bi odredio prava koja pripadaju nekom biću, a to su: "samosvijest, osjećaj za prošlost i budućnost, sposobnost odnosa s drugima i sposobnost komunikacije".¹¹⁸ Zbog ovih indikatora ljudskosti Singera je kritizirala i Paola Cavalieri, talijanska zagovornica prava životinja, rekavši kako je Singerov „očit, iako neizgovoren junak – čovjek“.¹¹⁹ Bespoštednoj kritici Joan Dunayer nije izmakao ni Tom Regan sa svojim „subjektom života“. Regan, objašnjava Dunayerova, zagovara zakonska prava i jednak moralni obzir za svakoga tko je „subjekt života“. „Subjekt života“ za Regana je svatko s „iskustvenom srećom“. Na drugome mjestu, Regan ipak ograničava subjekte života na individue koje posjeduju mnogo više od „iskustvene sreće“. Da bi bile „subjekti života“ individue moraju posjedovati:

„... vjerovanje i želje, percepciju, pamćenje i osjećaj za budućnost, uključujući svoju vlastitu budućnost; emocionalni život zajedno s osjećajima ugone i boli; sklonosti i interes za dobrobit; sposobnost započinjanja djelatnosti s namjerom ostvarenja vlastitih želja i ciljeva; psihofizički

¹¹⁶ J. Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste* str. 118.

¹¹⁷ Više vidi: *ibid.*, str. 118.

¹¹⁸ Više vidi: *ibid.*, str. 125.

¹¹⁹ Više vidi: *ibid.*, str. 126.

identitet kroz vrijeme; te individualnu sreću u smislu da im se njihov iskustveni život odvija dobro ili loše.“¹²⁰

Dakle, vidimo da i Regan zahtijeva mnogo više od svjesnosti i iskustvene sreće kako bi nekom neljudskom biću dao jednaka temeljna prava. Kako bi dokazala Reganov prikriveni specizam Joan Dunayer u svojoj knjizi iznosi Reganov zamišljeni slučaj:

"Regan zamišlja četvoro normalnih odraslih ljudi i jednog psa u čamcu za spašavanje koji može nositi samo četiri individue. Ako se itko želi spasiti, netko mora biti izbačen. S Reganovog gledišta, bilo bi moralno ispravno ubiti psa stoga što život nudi više „prilika za zadovoljstvo“ ljudima negoli psima." ¹²¹

Ovdje je, dakle očigledno, da je Reganov stav ipak specistički budući da svi subjekti života ne posjeduju u jednakoj mjeri temeljna moralna prava. A pogotovo se to ne odnosi na najtemeljnije od svih prava, pravo na život. Ako Regan vjeruje da ljudi imaju veće pravo na život od ostalih životinja zato što imaju više „prilika za zadovoljstvo“, tada, da bi ostao logički dosljedan, također mora vjerovati da najinteligentniji čovjek u čamcu ima najveće pravo na život ističe Joan Dunayer.¹²² Iako bismo isprva pomislili kako su zagovornici prava životinja zalažu za apsolutnu jednakost i jednaki obzir prema svim neljudskim bićima, Joan Dunayer svojim je djelom pokazala koliko se specističkih stavova skriva kod zagovornika. Ono što Dunayer jasno ističe jest da je svjesnost jedini valjani kriterij za temeljna prava. Svjesnost i ništa više.

¹²⁰ Ibid., str. 126.

¹²¹ J. Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste*, str. 130.

¹²² Više vidi: *ibid.*, str. 132.

5. Industrija smrti, eko i ostale katastrofe

U ovome poglavlju namjeravam prikazati surovost prehrambene, farmaceutske, kozmetičke i zabavne industrije koje zlopotrebljavaju životinje na najokrutnije načine. Prikazat ću i kakve posljedice te industrije ostavljaju na okoliš.

5.1. Prva industrijska grana na svijetu

Do sada, u ovome radu bavili smo se povijesnim i filozofskim izlaganjima vezanim za status i prava životinja. U ovome poglavlju nastojat ćemo pobliže prikazati karakteristike industrije koja se bavi proizvodnjom prehrambenih i ostalih proizvoda od životinja, kada je nastala, kako se razvijala te kakva je njena veza s povijesnim zločinima nad čovječanstvom. Jedno od ključnih pitanja, kada je riječ o iskorištavanju i zlostavljanju neljudskih životinja je, odakle nam ta ideja? Odakle nam osjećaj i poriv da podjarmljujemo, ubijamo, jedemo i iskorištavamo na najokrutnije načine druga živa bića? Sigmund Freud rekao bi da je riječ o ljudskoj megalomaniji. On je 1917. godine zapisao da je osjećaj nadmoći ono što je ljude pretvorilo u krvožedne zvijeri:

„Tijekom svojega razvoja prema kulturi čovjek je stekao dominantnu poziciju nad svojim bližnjima u životinjskom carstvu. Međutim, nezadovoljan svojom nadmoći, počeo je stvarati jaz između svoje i njihove prirode. Zanimao je da posjeduju razum, a sebi je pripisao besmrtnu dušu i zahtijevao božansku čednost koja mu je dopustila da poništi zajedničku vezu između sebe i carstva životinja.“¹²³

Upravo odvajanjem čovjeka od životinje na toliko mnogo nivoa započelo je sustavno eksploatiranje životinja zbog njihova mesa, mlijeka, kože i rada. Takva vrsta aktivnosti započela je prije otprilike 11 000 godina na Bliskom istoku, kad su neke zajednice promijenile način prehrane. Do tog vremena njihova prehrana temeljila se na onome što su skupili i ulovili da bi potom su prešli na prehranu utemeljenu na pripitomljavanju i uzgajanju životinja i biljaka.¹²⁴ Prelazak na stočarstvo i ratarstvo bio je dug proces u povijesti ljudske vrste. Načini na koje su lovili i pripitomljavali te izvorno divlje životinje nisu bili nimalo humani. Prvi pastiri lovili su i odvajali iz prirodnog staništa mladunčad određenih životinja, a odrasle jedinke bi ubijali kako ne bi mogle štititi svoje potomstvo. Kako bi proizveli vrstu životinje koja najbolje

¹²³ C. Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 23.

¹²⁴ Više vidi: *ibid.*, str. 26.

odgovara njihovim potrebama, pastiri su ubijali i kastrirali većinu mužjaka osiguravši tako da samo "odabrani" mužjaci oplode ženke. Načini kastracije razlikovali su se od plemena do plemena, ali većinom su bili brutalni i bolni za životinju koja bi često ugibala od posljedica ranjavanja.¹²⁵ Podjarmljivanje, odnosno pripitomljavanje životinja utjecalo je na ophođenje ljudi prema životinjama koje drže u zatočeništvu, a isto tako i prema samima sebi zaključuje Charles Patterson navodeći kao primjer zajednice lovaca sakupljača u kojima je postojao osjećaj srodstva između ljudi i životinja, a očitovao se u totemizmu i mitovima što su portretirali životinje ili bića koja su bila poluživotinje-poluljudi, kao stvoritelje i pretke ljudske rase.¹²⁶ Međutim, James Serpell u svome djelu *In the Company of Animals: A Study of Human-Animal Relationships* zaključuje kako su kola krenula nizbrdo jednom kad su životinje „pripitomljene“. Pastiri i farmeri tada su prihvatili mehanizme odvajanja, nijekanja i eufemizama da bi se emotivno udaljili od svojih zarobljenika ističe Serpell.¹²⁷ Mnogi povjesničari, sociolozi i filozofi smatraju da je upravo trenutak pripitomljavanja i uspostave vladavine nad životinjama ključan trenutak u razvoju ljudskog društva i kulture. Ono što je uslijedilo poslije, samo površno gledano bi se moglo nazvati usponom ili napretkom ljudske civilizacije. Ako zagrebemo ispod površine, naići ćemo samo na krv, suze i leševe. Jim Mason tako zaključuje da je stvaranje intenzivnog uzgoja životinja ugradilo u samu koštanu srž naše kulture bezobzirnost, odvajanje i društveno prihvatljivo nasilje i okrutnost te tako iz nas isključilo veći osjećaj srodnosti s drugim stanovnicima prirodnog svijeta.¹²⁸ Charles Patterson u svom djelu *Vječna Treblinka* opisuje patnju i agoniju životinja posebno od početka industrijalizacije, uspoređujući njihove muke s mukama koje su prolazile žrtve holokausta. Patterson smatra da je onaj trenutak kada je iskorištavanje životinja postalo institucionalizirano i prihvaćeno kao dio prirodnog poretka, otvorilo vrata sličnom postupanju prema drugim ljudskim bićima utirući tako put grozotama kao što su robovlasništvo i holokaust. Povjesničar Karl Jacoby piše da se čini:

„...više nego slučajno da je područje koje nam daje prve dokaze o ratarstvu, Srednji istok, ono isto područje koje nam donosi prve dokaze o ropstvu.“¹²⁹

Mnogi znanstveni radovi o ljudskom ropstvu ističu kako je tome prethodilo podjarmljivanje životinja koje je potom poslužilo kao nadahnuće i model za podjarmljivanje ljudi. Elizabeth Fisher, feministkinja

¹²⁵ Više vidi. *ibid.*, str. 27.

¹²⁶ Više vidi: *ibid.*, str. 30.

¹²⁷ Više vidi: *ibid.*, str. 30.

¹²⁸ Više vidi: C. Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 31.

¹²⁹ *Ibid.*, str. 31.

i autorica smatra da je seksualno podjarmljivanje žena, primjenjivano u svim poznatim civilizacijama svijeta, pronašlo uzor u ukroćivanju životinja:

„Uzimajući i hraneći ih, ljudi su se najprije sprijateljili sa životinjama da bi ih onda ubijali. Da bi to mogli, najprije su morali ubiti dio osjećajnosti u sebi. Kad su počeli upravljati reprodukcijom životinja, još više su se osobno uključili u postupke koji su doveli do okrutnosti, krivnje i naposljetku do neosjetljivosti. Držanje životinja postavilo je, izgleda, model za podjarmljivanje ljudi, točnije, za opće rašireno iskorištavanje žena sužnjeva koje su služile za razmnožavanje i rad.“¹³⁰

Fisher tvrdi da je upravo okomito, hijerarhijsko postavljanje ljudskog gospodara nad robom životinjom pojačalo ljudsku okrutnost i postavilo temelj ljudskom ropstvu. Nasilje nad životinjama dovelo je do ubrzanog porasta nasilja nad ljudima.¹³¹ Sumer, jedan od najranijih i najmoćnijih gradova-država drevne Mezopotamije, jedan je od brojnih primjera koji potvrđuju ovo o čemu Elizabeth Fisher govori. Naime, Sumerani su se prema svojim robovima ponašali jednako kao što su se ponašali prema stoci. Sumerani su kastrirali muškarce i slali ih na rad kao pripitomljene životinje, dok su žene stavljali u radne logore i logore za razmnožavanje. Sumerska riječ za kastrirane robove dječake, *amar-kud*, ista je riječ koju su uporabljivali za kastrirane magarce, konje i volove.¹³² Dakle, isti postupci koji su se koristili za vladanje nad životinjama korišteni su u robovlasničkim društvima za vladanje nad robovima – kastriranje, žigosanje, bičevanje, sputavanje, podrezivanje ušiju. Robovlasničko društvo izjednačavalo je robove sa stokom, oni su smatrali da su ti ljudi poput životinja te se tako prema njima i odnosili.

Charles Patterson u svojoj potresnoj knjizi *Vječna Treblinka* veliku pozornost posvećuje progonu domorodačkih civilizacija iz prostog razloga što su ih pridošlice označile kao životinje i tako započele njihov progon, iskorištavanje i ubijanje:

„Nazivati ljude životinjama uvijek je zlosutan znak jer ih priprema na poniženje, iskorištavanje i ubojstvo. Znakovito je, primjerice, da su tijekom godina koje su dovele do genocida u Armeniji, Otomanski Turci nazivali Armene rajah (stoka).“¹³³

¹³⁰ Ibid., str. 31.

¹³¹ Više vidi: *ibid.*, str. 32.

¹³² Više vidi: C. Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 32.

¹³³ Ibid., str. 48.

Patterson navodi brojne primjere porobljavanja i ubijanja Afrikanaca, Filipinaca i domorodačkih naroda u Sjevernoj Americi koji su se dogodili nakon španjolske invazije na Novi svijet. Američke urođenike Europljani su uspoređivali s „divljim zvijerima“, „barbarskim i neinteligentnim stvorenjima koja su zaostaliya od bilo koje životinje koja postoji“, nazivali ih „životinjama koje uopće nemaju razum, već se povode za svojim nagonima“.¹³⁴ Sve to dovelo je do teških zločina nad američkim urođenicima, općim pokoljem i porobljavanjem. Paralelno s ovim groznim zločinima nad urođenicima, u Americi se događa „postočavanje“ koje je započelo drugim putovanjem Kristofora Kolumba u Ameriku kada su brodovima doveli stoku iz Europe. Klanje životinja počelo je gotovo odmah po dolasku Engleza u Ameriku, budući da nigdje nije bilo takvih ovisnika o životinjama kao u Engleskoj. Tako Patterson piše da je prva klaonica ikada otvorena bila na mjestu na kojem se danas nalazi Wall Street 1600-tih godina. Komercijalno klanje i prerada mesa u Sjevernoj Americi počeli su oko 1660. u skladištu Springfieldu, u državi Massachusetts.¹³⁵ Većina mesne proizvodnje 1850-ih odvijala se u Chicagu, ali izgradnja Union Stock Yardsa, otvorenog na Badnjak 1865. godine pretvorila je preradu mesa u glavnu industriju te tako pomogla Chicagu da postane prijestolnica američkih klaonica. Od te godine kada je Union Stock Yards otvoren pa do 1900. godine, ukupan broj stoke koji je tamo zaklan dosegno je brojku od 400 milijuna. Klaonice u Americi danas pobiju taj broj životinja u manje od dva tjedna.¹³⁶ Potražnja za mesom, pojašnjava Patterson, povećala se s novim valovima europskih imigranata iz zemalja u kojima je govedina i drugo odabrano meso bilo rezervirano uglavnom za stolove aristokrata i trgovaca. Meso je postalo simbol novostečenog bogatstva imućnijih američkih radnika i obred prelaska u željeni američki srednji stalež. Radnici su se često odricali drugih potreba, jer je jedenje pečene govedine i odreska bio siguran znak uspjeha ističe Patterson.¹³⁷

5.2. Najbespomoćnije od svih žrtava na svijetu

S obzirom da je mesna industrija gospodarska grana od ogromnog interesa i enormne zarade, jasno je da sve radnje idu u smjeru ubrzanja proizvodnih procesa i maksimalnog rezanja troškova proizvodnje. U tom ekonomskom računu najviše pate, naravno, životinje. Tako Patterson u svojoj knjizi navodi primjer kada je lobi mesne industrije 1905. godine u američkom Kongresu zaustavio prijedlog zakona koji je trebao uvesti standarde za kontrolu mesa. Socijalistički tjednik *The Appel to Reason* odlučio je tada provesti vlastitu istragu. Novinari su zadatak povjerili novinaru Uptonu Sinclairu, koji je tada već bio

¹³⁴ Ibid., str. 48.

¹³⁵ Više vidi: ibid., str. 75.

¹³⁶ Više vidi: C. Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 78.

¹³⁷ Više vidi: ibid., str. 78.

poznat kao socijalni kritičar i neovisni istraživač, da istraži čikašku industriju proizvodnje mesa. Sinclair je proveo sedam tjedana u Chicagu prikupljajući informacije o Union Stock Yardsu i životnim uvjetima radnika. Kada je završio istraživanje, zatvorio se u kolibu na devet mjeseci i napisao *The Jungle*, jedan od najpoznatijih romana koji govori o eksploataciji radnika i životinja. Opisi ubijanja i mučenja životinja koji se nalaze u romanu autentični su, *The Jungle* zapravo prvi put omogućuje svojim čitateljima da pogledaju u unutrašnjost svijeta klaonice, onako kako ga je svojim očima vidio glavni lik romana, mladi litavski imigrant Jurgis Rudkus.¹³⁸ Javnosti je postalo jasno da u američkim klaonicama vladaju prizori, zvukovi i mirisi smrti u golemim razmjerima, svinje skviče, vrište i roću u agoniji, ali njihove koljače ti zvukovi nimalo ne uznemiruju. Autor opisuje prizore krvi po podu koja je do visine nožnih članaka, staklenih očiju umrlih životinja, smrada koji tjera na povraćanje i radnika koji potpuno hladnokrvno pristupaju ubijanju živih bića koja doslovno plaču i bježe pred mesarskim nožem. Lekcije koje je tu naučio dovele su glavnog junaka do toga da bolesno meso koje se raspadalo vidi kao metaforu bolesnog, trulog kapitalističkog sustava. On promatra mesnu industriju kao „utjelovljenje slijepe i bezumne Pohlepe“, „čudovište što proždire s tisuću ustiju“, „Velikog Koljača“, i „duh Kapitalizma koji se pretvorio u meso“¹³⁹. Patterson ističe jedan od najslikovitijih odlomaka iz romana *The Jungle* koji opisuje izradu kobasica od sastojaka što ih čine:

„...pokvareno meso koje je bilo vraćeno u tvornicu, meso koje je palo na pod i pomiješalo se s prljavštinom, piljevina i pljuvačka radnika; ustajala voda, nečist, hrđa, čak i čavli iz bačava za otpad; fekalije koje su štakori noću ostavljali na mesu, otrovani kruh stavljan za ubijanje štakora; i vrlo često...mrtav štakor!“¹⁴⁰

Navodno, kad je pročitao taj odlomak, predsjednik Theodore Roosevelt bacio je kroz prozor Bijele kuće svoj doručak koji se sastojao od kobasica. Mesna industrija žestoko je opovrgavala sve što je bilo izneseno u potresnom romanu *The Jungle*, no uzalud. Bučni prosvjedi javnosti zbog bolesnog i trulog mesa koje su jeli bili su toliko jaki da je šest mjeseci nakon objavljivanja knjige američki Kongres donio dva nova zakona o nadzoru proizvodnje mesa – *Zakon o zdravoj hrani i lijekovima* i *Zakon o nadzoru proizvodnje govedine*.¹⁴¹ Patterson nam je prikazao kako su izgledali počeci mesne industrije prije više od stotinu godina. Mogli bismo pomisliti kako su se do danas mnoge stvari vezane za tu industriju

¹³⁸ Više vidi: *ibid.*, str. 79.

¹³⁹ C. Patterson, *Vječna Treblinka*, str. 83.

¹⁴⁰ *Ibid.*, str. 83.

¹⁴¹ Više vidi: *ibid.*, str. 83.

promijenile, ali nažalost nije tako. Osnovna razlika u ubijanju životinja između ranih 1900-tih i danas uglavnom se odnose na veću brzinu tekućih vrpca i na veliko povećanje količine ubijenih životinja.¹⁴² Što se tiče osnovnih operacija, klanje životinja na tekućoj vrpici danas se ne razlikuje mnogo od onoga kakvo je bilo prije 100 godina. Postupak s juncima i dalje započinje „udarač“. No umjesto malja, udarač sad koristi pištolj s čeličnim klinom, nazvanim „pištolj za omamljivanje“, koji ispuca čelični klin dug 12,5 centimetara u mozak životinje. „Cjepač“ je i dalje najvještiji radnik na prostoru za ubijanje, ali sad raspolovljuje leš tračnom pilom umjesto divovskom mesarskom sjekirom. „Vaditelji kostiju“ i „obrezivači“vi dalje upotrebljuju oštre noževe da bi meso odvojili s leša, a nož i kuka za meso i dalje su osnovni alat kojima se pritom koriste. Ni problem štakora i onečišćenosti nije se puno promijenio.¹⁴³ Da ne bismo pomislili kako je mesna industrija jedina industrija koja je brutalna prema životinjama potrudila se pokazati Joan Dunayer. Ona u svojoj knjizi *Specizam* opisuje strahote komercijalnog ribolova ističući kako ubija više životinja no što ih umire u klaonicama. Ribolov uzrokuje veliku patnju morskim životinjama koju Dunayer opisuje u jednom odlomku:

„Uzmite u obzir kočarenje. Sve se ribe i druge životinje koje uđu u mrežu potiskuju tako u stožast, zatvoreni kraj. Svaka životinja veća od rupe na mreži biva uhvaćena. Životinje stisnute u mreži zajedno s kamenjem i oceanskim krhotinama odbijaju se o dno, često satima. Isprevtane i navlačene, životinje se taru jedna o drugu. Često im se krljušt i koža sastružu. Kočarenje povlači životinje s prilične dubine. Dok tlak vode strmoglavo pada, količina plina u ribljem zračnom mjehuru povećava se brže no što ga krvotok može apsorbirati. To uzrokuje strahovito bolnu dekompresiju. Organi mogu prokrvariti od snažnog unutarnjeg tlaka, što često probija riblji zračni mjehur, izbacuje im oči, te izgurava njihov jednjak i želudac van kroz usta. Podizanje kočarske mreže obično proizvodi veliku pjenu i mjehuriće jer pucaju zračni mjehuri tisuća riba. Izmrcvarene, umiruće ili već mrtve, neželjene životinje bacaju se s broda, često vilama.“¹⁴⁴

Osim riba, čovjek bezosjećajno iskorištava i ubija i druge malene životinje. Joan Dunayer ističe primjer zlostavljanja i ubijanja pčela na vrhuncu proizvodnje meda 2003. godine kada su pčelari u SAD-u uzeli med iz oko 2,600.000 pčelinjih košnica u kojima je živjelo, ugrubo procijenjeno oko 155 milijardi pčela. Nakon što ujesen izvade med, navodi Dunayer, pčelari daju pčelama manje hranjivu šećernu otopinu,

¹⁴² Više vidi: *ibid.*, str. 84.

¹⁴³ Više vidi: *ibid.*, str. 84.

¹⁴⁴ J. Dunayer, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste* str. 128.

ostavljajući ih da gladuju tijekom zime ili ih ubijaju polijevajući benzin po košnici i paleći je.¹⁴⁵ Možda nam se čini kao da ribe i kukci nisu životinje vrijedne spomena, budući da s njima ne možemo ostvariti nekakvu očitu komunikaciju kao sa sisavcima na primjer, međutim brojna istraživanja pokazala su da su pojedine vrste kukaca i morskih životinja izrazito inteligentne te posjeduju mnoge sposobnosti koje im pomažu u preživljavanju. Nažalost, od ljudskog djelovanja ništa ih ne može spasiti.

5.3. Holokaust koji ne prestaje

Bilo bi naivno misliti da je prehrambena industrija jedina koja zloupotrebljuje i muči neljudske životinje. Prosječan čovjek zaboravlja da sve što čini njegov mikrosvijet na neki način uključuje životinje. Kozmetika koju koristi za osobnu higijenu, odjeća i obuća koju odjeva, znanstvene spoznaje o kojima uči i zabava koja uključuje životinje prožimaju svakodnevni život čovjeka. Peter Singer u svojoj knjizi *Oslobođenje životinja* navodi brojne primjere brutalnih, bolnih i beskorisnih eksperimenata na životinjama. Američke oružane snage provodile su brojne eksperimente na životinjama. Tako Singer navodi primjer kada se slučajno saznalo da zračne snage Sjedinjenih Američkih Država planiraju kupiti dvije stotine štenaca zečara, kojima su presječene glasnice, da bi se spriječilo njihovo lajanje, kako bi na njima testirali otrovne plinove. Osim njih, Laboratorij za medicinsko bioinženjersko istraživanje i razvoj vojske SAD-a u Marylandu provodio je eksperimente u kojima su znanstvenici psima davali različite doze eksplozivnog TNT-a u kapsulama da bi vidjeli koji su učinci TNT-a na sisavce i u kojim dozama. Na kraju eksperimenta nisu znali ništa više nego na početku. Ali budući da su se ovi eksperimenti provodili na psima, s kojima ljudi imaju posebnu vezu, glas javnosti oštro je osudio eksperimente i oni su prekinuti.¹⁴⁶ No, što je s ostalim, manje simpatičnim životinjama? Singer u svojoj knjizi iznosi podatke koji su dosta stari, ali nama će poslužiti kako bismo dobili okvirnu sliku o tome koliko se životinja koristi u eksperimentalne svrhe:

„Godine 1986. Ured američkog kongresa za procjenu tehnologije (OTA) publicirao je izvještaj s naslovom “Alternative korištenju životinja u istraživanju, testiranju i obrazovanju”. Znanstvenici OTA-e pokušali su odrediti broj životinja koje se koriste u SAD-u i izvijestili su da “procjena broja životinja koje se koriste u SAD-u svake godine ide od 10 do 100 milijuna.”

¹⁴⁵ Više vidi: *ibid.*, str. 128.

¹⁴⁶ Više vidi: P. Singer, *Oslobođenje životinja*, str. 23.

Zaključili su da su te procjene nepouzdana, a njihova najbolja procjena jest “barem 17 do 22 milijuna.”¹⁴⁷

Međutim, Singer ove brojke ne smatra vjerodostojnim nego ušminkanima te kaže da je gore navedno “izuzetno suzdržana procjena”¹⁴⁸. Singer tako navodi da je 1966. godine u svjedočenju pred Kongresom *Savez uzgajivača laboratorijskih životinja* procijenio da je broj miševa, štakora, zamoraca, hrčaka i zečeva korištenih u eksperimentalne svrhe u 1965. godini bio oko 60 milijuna. Godine 1984. Dr. Andrew Rowan sa *Škole za veterinarsku medicinu sveučilišta Tufts* procijenio je da se svake godine koristi približno 71 milijun životinja u eksperimentalne svrhe.¹⁴⁹ Pitate li se zašto još uvijek postoje eksperimenti na životinjama? Odgovor je u ljudskim navikama i novčanicima. Dok god ljudi kupuju proizvode testirane na životinjama, do tada će ih korporacije nastavljati maltretirati i ubijati budući da im potrošači, svojim novcem, daju prešutno odobrenje za nastavak zlostavljanja neljudskih životinja. Jedni od najboljih eksperimenata izvode se na području psihologije. Singer navodi primjer profesora Harlowa koji je radio u *Centru za istraživanje primata u državi Wisconsin*, te je bio vrlo cijenjen od strane svojih kolega koji su se bavili psihološkim istraživanjima. U člancima iz 1965. godine profesor Harlow opisuje kako je posljednjih deset godina proučavao učinke djelomične i potpune socijalne izolacije majmuna koji trpe potpunu maternalnu deprivaciju. Mali majmuni zatočeni su u gole metalne kaveze gdje nemaju nikakav dodir s bilo kojom drugom životinjom, ni ljudskom ni neljudskom. Kasnije je tim majmunima uvodio “majke monstrume” odnosno krpene lutke kojima bi se majmuni prvo privili, a one bi ih kasnije ozlijeđivale. Kasnije je profesor Harlow stvorio prave majke monstrume tako da je od rođenja izolirao mlade majmunice koje je kasnije oplodivao, kako sam kaže “spravom za silovanje”. Kad bi se majmunice okotile najčešće su brutalno ubijale svoju mladunčad budući da su cijeli život izolirane i nemaju nikakve instinkte. Unatoč tome što je profesoru Harlowu ukazivano od strane kolega iz struke na bespotrebnost ovakve vrste eksperimenta, on je godinama nastavio zlostavljati stotine, možda i tisuće majmuna da bi dokazao kako maternalna deprivacija ostavlja ozbiljne posljedice.¹⁵⁰ Eksperiment profesora Harlowa jedan je u mnoštvu brutalnih i bespotrebnih eksperimenata. Ono što ovaj eksperiment čini strašnim jest činjenica da je taj znanstvenik desetljećima zlostavljao i maltretirao živa osjećajna bića na vrlo podmukle načine. A to je nastavio činiti čak i nakon što mu je struka ukazala na besmislenost njegovog eksperimenta i očiglednost onoga što pokušava dokazati.

¹⁴⁷ Ibid., str. 29.

¹⁴⁸ Više vidi: *ibid.*, str. 29.

¹⁴⁹ Više vidi: *ibid.*, str. 29.

¹⁵⁰ Više vidi: P. Singer, *Oslobođenje životinja*, str. 27.

Drugo glavno područje eksperimentiranja nad životinjama uključuje trovanje milijuna životinja svake godine. Najpoznatiji test akutne toksičnosti jest LD50. Ta kratica znači „letalna doza 50 posto“ odnosno količina supstancije koja će ubiti polovicu životinja tokom proučavanja.¹⁵¹ Cilj ovih eksperimenata je da izmjere kolika će količina supstancije otrovati i usmrtiti polovinu životinja. Zato se životinje prisilno nahrane ogromnom količinom tih tvari, te smrt može nastupiti zbog velike količine ili visoke koncentracije koja im je dana. To nema nikakvog značaja za okolnosti u kojima će ljudi koristiti taj proizvod ističe Singer.¹⁵² Kozmetika i druge supstancije testiraju se na očima životinja. Draizov test iritiranja očiju prvi put je upotrijebljen 1940-tih godina kada je J.H. Draize radeći za Ured za kontrolu hrane i lijekova SAD-a razvio ljestvicu za procjenjivanje toga koliko je neka supstancija iritirajuća kada se stavi u oči zeca. Životinje se obično stavljaju u naprave koje im onemogućavaju kretanje i iz kojih vire samo njihove glave. Dalje Singer opisuje ovaj bolan postupak:

2

Supstancija koja se testira (bjelilo za rublje, šampon ili tinta) onda se stavlja u jedno oko svakog zeca. Metoda koja se koristi jest da se prvo povuče donji kapak te se supstancija onda stavlja u malu posudu koja se tako formira. Oko se onda drži zatvorenim. Ponekad se cijela procedura ponavlja. Zečevi se svakodnevno promatraju da bi se vidjelo da li im oči natiču, da li je došlo do gnojenja, infekcije i krvarenja.”¹⁵³

Naravno, cijelo vrijeme eksperimenta životinja je u agoniji zato jer se pokusi vrše bez anestezije. A čak i kada bi se koristila anestezija, dugoročno ne bi pomoglo budući da su kunićima oči nakon ovakvih eksperimenata u potpunosti uništene i jedino što ih može izbaviti od boli je smrt. Uobičajeno je mišljenje ljudi da se samo kozmetički proizvodi testiraju na životinjama, ali dijapazon testiranih proizvoda zaista je šokantan. Testiraju se insekticidi, antifriz, tekućina za kočnice, sredstva za izbjeljivanje, sprejevi za božićna drvca, svijeće, sredstva za čišćenje pećnica, dezodoransi, sredstva za osvježavanje kože, pjene za kupanje, šminka za oči, pjena za gašenje vatre, tinta, ulja za sunčanje, lakovi za nokte, sprejevi za kosu, boje i sredstva za podmazivanje patent zatvarača.¹⁵⁴ Mnogi znanstvenici kritizirali su taj način testiranja tvrdeći da se rezultati ne mogu primijeniti na ljude. Singer iznosi mišljenje doktora Christophera Smitha, kalifornijskog liječnika koji kaže da se rezultati ovih testova ne mogu koristiti da bi se predvidjela toksičnost ili da bi se odredio smjer terapije kada je u pitanju izloženost ljudi. Dr. Smith

¹⁵¹ Više vidi: *ibid.*, str. 43.

¹⁵² Više vidi: *ibid.*, str. 43.

¹⁵³ P. Singer, *Oslobođenje životinja*, str. 43.

¹⁵⁴ Više vidi: *ibid.*, str. 45.

tvrdi da u 17 godina iskustva s tretmanom slučajnih trovanja ne zna ni za jedan primjer u kojem je liječnik koristio podatke dobivene Draizovim testom što nam govori u prilog o beskorisnosti istog.¹⁵⁵

Nikola Visković u svojoj knjizi *Kulturna zoologija* također obrađuje temu suvremenog industrijsko-intenzivnog uzgoja životinja te ekoloških, ekonomskih i etičkih problema koje ono nosi. Siloviti tehnološki i urbani razvoj, nestajanje tradicionalnog seoskog gospodarstva prenaseljenost mnogih zemalja temeljito su promijenili načine ljudskog rada, prometa i prehrane navodi Visković.¹⁵⁶ Osim što ovi uzroci djeluju na čovjeka, utjecali su i na upotrebu privrednih životinja te je doveli do ruba (a možda i preko ruba) biološke kataklizme. Prvo, ističe Visković, gubi se genetska raznovrsnost lokalnih pasmina konja, goveda, ovaca, svinja i peradi, te se ove homogeniziraju u manji broj od čovjeka stvaranih podvrsta rasa koje su sposobne za vrhunske ekonomske prinose. Potom, neke biološki i kulturno vrijedne vrste i podvrste postaju rijetke i ponegdje stižu do ruba izumiranja zbog slabe ekonomske iskoristivosti (npr. magarci, ljame, jakovi, deve). Dok se neke vrste i proizvedene rase privrednih životinja razmnožavaju do neviđenih razmjera kao što je to slučaj s kravama, svinjama i kokošima. Njih se, navodi Visković, uzgaja i iskorištava primjenom znanstvenih procesa i industrijske tehnologije, tj. svestranom znanstveno-tehničkom manipulacijom njihova organizma radi proizvodnje milijardi „živina“ i njihove maksimalne eksploatacije.¹⁵⁷ Kada je riječ o etičkoj problematičnosti suvremenog industrijskog-intenzivnog uzgoja Visković dijeli Pattersonovo mišljenje uspoređujući moderni uzgoj sa koncentracijskim logorima, sustavom mučilišta gdje se radi profita ove industrije živa bića svode na razinu neživih objekata i izlažu najgorim oblicima mučenja, patnji i na kraju smrti.¹⁵⁸ Nikola Visković u svojoj knjizi *Kulturna zoologija* opisuje sve užase mesne i mliječne industrije, apsurdne i nehumane postupke kojima su životinje izložene:

"Danas se, naime, oko polovine proizvodnje mesa i mlijeka u razvijenim društvima dobiva od životinja koje sav životni vijek provode zatvorene i nepokretne, ne videći nikada polja, ni dana, ni spolne partnere, čak ni svoju mladunčad. Tim bijednim stvorenjima ne odgovara više naziv „domaće životinje“, jer su ona daleko od bilo kakvih domaćinskih odnosa – to su, zapravo, neke nove „tehnološke životinje“ ili životinje-mašine što se rađaju, rastu, oplođuju, iskorištavaju i kolju u posve neprirodnim uvjetima mehaniziranih pogona dostojnih fantastičnih priča strave i užasa."¹⁵⁹

¹⁵⁵ Više vidi: *ibid.*, str. 45.

¹⁵⁶ Više vidi: N. Visković, *Kulturna zoologija / Što je životinja čovjeku i čovjek životinji*, str. 222.

¹⁵⁷ Više vidi: N. Visković, *Kulturna zoologija / Što je životinja čovjeku i čovjek životinji*, str. 222.

¹⁵⁸ Više vidi: *ibid.*, str. 223.

¹⁵⁹ *Ibid.*, str. 224.

Visković navodi podatak da su prije nekoliko desetljeća Amerikanci jeli uglavnom meso iz farmerskih gospodarstava, gdje su životinje živjele i hranile se prirodnije, no sada jedu do 95% mesa iz pogona za intenzivni uzgoj ili jednostavno rečeno iz tvornica mesa. U tim pogonima “životinjama je oduzeto sve što život čini vrijednim”. U njima je milijarde kokoši namijenjenih za meso (brojleri) i kokoši nesilica te svinja i teladi koje čitav život borave u halama s umjetnim osvjetljenjem, visokom temperaturom i smradom amonijaka od vlastita izmeta; zbijeni u kaveze i boksove gdje se jedva mogu okrenuti; neprekidno umjetno oplođivani i prisiljavani na neprirodno često rađanje mladih; frustrirani u svim njihovim socijalnim nagonima, počevši od majčinskog, jer se mladunčad odvaja od majke odmah ili par dana nakon poroda; kastrirani često bez ikakve anestezije; debljani koncentratima hrane i hormonima rasta; ubijani nakon nekoliko mjeseci života, poput teladi koja se u mraku hrani mliječnom kašom i lišava željeza (iz trave) radi dobivanja „finog“, svijetlog, anemičnog telećeg mesa; primajući velike količine antibiotika protiv oboljenja što haraju u zatvorenim i nečistim prostorima; oboljeli od stresova, zbog čega se pilićima “moraju” odsijecati kljunovi i svinjama repovi, uši pa i zubi, kako se ne bi grizli i ubijali.¹⁶⁰

6. I što ćemo sad?

U ovom poglavlju nastojat ću dati odgovor na pitanje što nam preostaje činiti ukoliko ne želimo sudjelovati u industriji smrti. Možemo li zaustaviti industriju koja je u nekoliko posljednjih desetljeća lišila života milijarde živih bića? Je li moguće u potpunosti živjeti bez iskorištavanja i okrutnosti prema životinjama? Na kraju pokušat ćemo razbiti mit o životinjskom mesu kao glavnom i nezamjenjivom izvoru proteina.

¹⁶⁰ Više vidi: *ibid.*, str. 224.

6.1. (Anti)ekološki učinak industrijskog uzgoja životinja

Iako smo se u ovome radu prvenstveno fokusirali na etičku dimenziju iskorištavanja životinja, taj problem nije jedini nedostatak intenzivnog industrijskog uzgoja. Živimo u vremenu u kojem se više no ikad radi na podizanju svijesti o ekološkim posljedicama koje stvaramo svojim modernim načinom života. Plastika, kemikalije i ispušni plinovi nisu jedino što zagađuje naš okoliš. Nikola Visković u svojoj knjizi *Kulturna zoologija* navodi podatak kako su programi agrobiznisa i neracionalna prehrabena usmjerenja krivi što se danas na masovni industrijski uzgoj troši punih 40% proizvedenih žitarica s polovine svih obradivih površina na Zemlji i što tove životinje u razvijenim društvima jedu više žitarica od stanovništva svih nerazvijenih zemalja, bez Kine – što možemo smatrati strahovitim razbacivanjem proteina i drugih prehrabnenih sastojaka iz biljnih proizvoda.¹⁶¹ Naime, Visković navodi podatke koji govore da se u intenzivnom uzgoju ulaže 21 kg biljnih proteina da bi se dobio 1 kg proteina iz telećeg mesa, te 8 kg biljnih proteina da bi se dobio 1 kg proteina iz ekonomičnijeg svinjskog mesa; odnosno to bi značilo da se iz jednog hektara obradive zemlje može dobiti 10 do 20 puta više biljnih proteina negoli (intenzivnom biljnom prehranom) mesnih proteina.¹⁶² Ovi podaci slikovito nam pokazuju da se, kada je riječ o prehrani zapadnjačkog društva, radi o čistom rasipanju prehrabnenih mogućnosti čovječanstva koje je jedan od uzroka gladovanja u zemljama trećeg svijeta. Dok jedni umiru od gladi i neuhranjenosti, drugi umiru od raznih bolesti izazvanima pretilošću, začepljenjem krvnih žila, masnoćama, dijabetesom i tumorima koje pak izaziva prehrana iz intenzivnog industrijskog uzgoja. Još 1979. godine u *Europskoj konvenciji o zaštiti životinja za klanje* govori se o o tome kako neprirodni uvjeti života i patnje na industrijskim farmama utječu na kvalitetu mesa, mlijeka i jaja, ako se zna da su za kakvoću mesa štetni već i kratkotrajni strah i bol životinja pri klanju. Visković iznosi alarmantne podatke o sadržaju nedozvoljenih kemikalija koje sadrži hrana dobivena iz intenzivnog uzgoja. Najčešće se radi o hormonima koji se daju za ubrzavanje rasta ili za veći prinos mlijeka. Osim toga, česta je i prekomjerna upotreba antibiotika kojima se zasipaju sve životinje u industrijskom uzgoju. U SAD-u 60% goveda stalno prima velike količine antibiotika (55% ukupne američke proizvodnje), od čega naravno, dio završava u mesu, mlijeku i jajima.¹⁶³ Osim toga Visković navodi zapanjujuće službene podatke do kojih su došli Peter Singer i Jim Mason:

¹⁶¹ Više vidi: N. Visković, *Kulturna zoologija / Što je životinja čovjeku i čovjek životinji*, str. 228.

¹⁶² Više vidi: *ibid.*, str. 228.

¹⁶³ Više vidi: N. Visković, *Kulturna zoologija / Što je životinja čovjeku i čovjek životinji*, str. 230.

„75% svinja proizvedenih u SAD-u prima s hranom dodatke sulfamida; 14% mesa i jaja pregledanih između 1974. i 1976. sadržavalo je nedozvoljene količine kemikalija iz antibiotika, hormona, i pesticida; 143 vrste kemijskih preparata ostaju kao rezidui u sirovom mesu i jajima, od čega 42 jesu ili su osumnjičeni uzročnici raka, 20 uzročnici malformacija i 6 uzročnici genetskih mutacija.“¹⁶⁴

Osim što je ovakva vrsta uzgoja neadekvatna s ekonomskih i zdravstvenih interesa, nije ništa bolja ni ako je gledamo s aspekta ekoloških interesa. Ovakav intenzivni uzgoj izaziva pretjerano trošenje organske i anorganske materije i teška onečišćenja zemlje i vodotokova. Među najtežim posljedicama je uništavanje šuma radi širenja poljoprivrede koja velikom dijelu služi takvome uzgoju. Nikola Visković iznosi podatke prema kojima je za proizvodnju jednog kilograma goveđeg mesa na industrijskoj farmi potrebno 55 puta više vode nego za proizvodnju iste količine pšenice.¹⁶⁵ Takva velika potrošnja vode potpuno je neracionalna u trenutku kada imamo sve manje izvora pitke vode. Osim toga, veliki problem predstavlja golema masa fekalnog otpada, koju zemlja ne može prirodno apsorbirati te ona onečišćuje tlo i vodotokove. Negativne posljedice intenzivnog industrijskog uzgoja životinja mogli bismo nabrajati danima. Ova vrsta industrije štetna je i opasna s gledišta etičkih, zdravstvenih, ekonomskih i ekoloških interesa.

6.2. Postati vegetarijanac

Nakon što smo shvatili u kakvoj agoniji žive neljudska bića prije nego ih ubijemo i poslužimo za ručak, vrijeme je da se upitamo što možemo učiniti u vezi toga? Hoćemo li se praviti da nasilje nad neljudskim bićima nije naša briga budući da cijeli svijet koristi životinje za prehrambene i ostale svrhe, ili ćemo biti odgovoran pojedinac te krenuti od sebe? Peter Singer kratko i jasno daje do znanja što nam je činiti:

„Trebamo, na primjer, pisati našim političkim predstavnicima o stvarima o kojima se raspravljalo u ovoj knjizi; trebamo osvijestiti svoje prijatelje o tim pitanjima; trebamo odgojiti svoju djecu tako da brinu o dobrobiti svih bića sposobnih da osjećaju; te trebamo javno protestirati u ime neljudskih životinja uvijek kada imamo pravu mogućnost da to učinimo.“¹⁶⁶

¹⁶⁴ Ibid., str. 230.

¹⁶⁵ Više vidi: *ibid.*, str. 229.

¹⁶⁶ P. Singer, *Oslobođenje životinja*, str. 133.

Dakle, polazna točka za bolju budućnost neljudskih životinja jest da mi, ljudske životinje, preuzmemo odgovornost za vlastite živote i lišimo ih okrutnosti u najvećoj mogućoj mjeri. Prvi korak ka tome jest da prestanemo jesti životinje. Ljudi teško mijenjaju svoje prehrambene navike, one su im drage, na neki način utješne, imaju određenu rutinu u spravljanju jela te svaka promjena prehrambenih navika, koliko god bila pozitivna, ipak zahtjeva određena odricanja. Ljudi često kupuju jaja od "slobodnih koka s vesele farme", teletinu i svinjetinu iz slobodnog uzgoja od "čovjeka sa sela" u nadi da su ta bića imala donekle dostojanstven život prije ubijanja, perući tako grižnju savjesti zbog konzumacije tuđih tijela. No, Peter Singer također naglašava da je praktički nemoguće uzgajati životinju u velikom obimu radi hrane, a da se ne nanosi dosta patnje. Čak i ako se ne koriste intenzivne metode, kaže Singer, tradicionalan uzgoj uključuje kastraciju, odvajanje majke od mladunčeta, razbijanje društvenih grupa, žigosanje, prijevoz do klaonice i, konačno, samo klanje.¹⁶⁷ Meso životinja koje bi se uzgajale u idealnim uvjetima bilo bi višestruko skuplje te bi bilo vrlo teško nahraniti cijelu populaciju koja jede meso. Takvo meso bilo bi delikatesa koju bi mogli priuštiti samo bogati. Međutim, način uzgoja potpuno je nevažan za pitanje kojim se mi bavimo, a to je koliko je uopće moralna naša svakodnevna ishrana? Na koji god način uzgajali životinje taj proces svakako završava smrću. Zato bismo trebali dobro preispitati je li uopće ispravno jesti meso. Nekoliko posljednjih desetljeća aktivisti za prava životinja prosvjedovali su, izvodili razne performanse, govorili za medije međutim, kao što vidimo, mesna i mliječna industrija i dalje su vodeće industrije svijeta. Nitko od njih nije prestao ubijati životinje zato što je skupina aktivista prokazala njihovu brutalnost. Jedino što može zaustaviti intenzivni industrijski uzgoj životinja jest da ljudi prestanu kupovati njihove proizvode. Sve dotle, kaže Peter Singer, dok su ljudi spremni kupovati proizvode intenzivnog uzgoja životinja, uobičajeni oblici prosvjeda i političkog djelovanja nikada neće dovesti do velike reforme.¹⁶⁸ Što je manja potražnja, manje će biti cijene i zarada. Što je manja zarada, manje će biti životinja koje se uzgajaju i ubijaju. Peter Singer kaže:

„Postati vegetarijanac nije samo simbolička gesta. Niti to predstavlja pokušaj da se izoliramo od ružne realnosti svijeta, da sebe sačuvamo čistim i stoga bez odgovornosti za okrutnost i pokolje koji se zbivaju posvuda oko nas. Postati vegetarijancem jest veoma praktičan i djelotvoran korak koji netko može učiniti da bi zaustavio i ubijanje ne-ljudskih životinja i to da im se nanosi patnja.“¹⁶⁹

¹⁶⁷ Više vidi: *ibid.*, str. 134.

¹⁶⁸ Više vidi: *ibid.*, str. 134.

¹⁶⁹ P. Singer, *Oslobođenje životinja*, str. 134.

Mnogi ljudi vegetarijanstvo shvaćaju kao oblik prakse koji pripada istočnjačkim religijama budući da su većinski hinduisti i budisti vegetarijanci. Neki ga doživljavaju kao pomodarstvo i hir novih generacija. No, kako god ga ljudi doživljavali, vegetarijanstvo je plemeniti i aktivni čin poštovanja života. Za Singera, vegetarijanstvo je čin bojkota:

„Vegetarijanstvo je oblik bojkota. Za većinu vegetarijanaca taj je bojkot stalan budući da kada su jednom prekinuli naviku jedenja mesa oni više ne mogu odobriti klanje životinja da bi se zadovoljile trivijalne želje vlastitog apetita.“¹⁷⁰

Vegetarijanstvo je čin odnosno činjenje koje može promijeniti svijet. Dok god ne bojkotiramo meso i sve druge proizvode koji dolaze iz tvornica životinja, mi radimo na prosperitetu i razvoju tvorničkog uzgoja životinja i svih okrutnih praksi koje iz toga proizlaze.

7. Zaključak

Kada bismo upitali prosječnog čovjeka, neupućenog u ovu tematiku, što podrazumijeva pod zaštitom životinja vjerojatno bi prvo pomislio o zaštiti divljih životinja i ugroženih vrsta, potom zaštititi kućnih ljubimaca od neadekvatnih uvjeta u kojima ih neodgovorni vlasnici drže i tome slično. Neosviještenost ljudi o problemu specizma ne bi nas trebala čuditi budući da se o pravima i zaštiti apsolutno svih životinja, a posebno životinja koje se uzgajaju u intenzivnoj industriji za prehranu ljudi, počelo govoriti tek sredinom 20. stoljeća. Ovo pitanje izrazito je kompleksno i zahtjeva angažman stručnjaka s raznih područja društveno – humanističkih i prirodnih znanosti. Filozofija kao humanistička znanost na sebe je preuzela težak zadatak argumentiranja i dokazivanja društvu da su životinje živa, svjesna i osjećajna bića koja zaslužuju moralni obzir i temeljna prava na život i slobodu. Ipak, u ovome radu prikazali smo i kako su brojni veliki filozofi u povijesti smatrali životinje nižim bića počevši od Aristotela pa sve do Descartesa. Međutim, primjeri ovih filozofa podsjetnik su da su i veliki umovi samo ljudska bića čije su spoznaje bile ograničene vremenom i okolnostima u kojima žive. Milan Kundera, veliki češki pisac, jednom prilikom rekao je kako se istinski moralni ispit čovječanstva, ispit koji je temelj svega ostaloga,

¹⁷⁰ Ibid., str. 135.

očituje u odnosu prema onima koji u potpunosti ovise o našoj milosti – životinjama.¹⁷¹ Ako uzmemo ovu tvrdnju kao istinitu, jedino što možemo zaključiti jest da čovječanstvo nije položilo ovaj važan ispit – ispit morala, suosjećanja, nesebičnosti i ljubavi prema bližnjem svome. Pročitajmo brojke koje govore u prilog Kunderinom mišljenju. Broj ubijenih životinja za ljudsku konzumaciju i upotrebu u 2020. godini iznosio je:

- **70 milijardi** pilića
- **1.5 milijardi** svinja
- **617 milijuna** purica
- **590 milijuna** ovaca
- **495 milijuna** koza
- **293 milijuna** goveda, teladi i krava¹⁷²

Ovo je broj životinja koje su uzgajane na farmama i ubijene u registriranim klaonicama za prehranu gradske populacije. Ovdje nisu uključene brojke malih zajednica u zabačenim selima koje ubiju životinju da bi prehranile svoje obitelji. Ovo je broj živih bića koji je svojim životom platio ljudske bezobzirne, lijene i nezdrave životne i prehrambene navike.

Ljudska vrsta čini vrlo mali udio života na Zemlji – svega 0.01% ukupne i 2.5% životinjske bio mase.¹⁷³ Kada vidimo ovako predočene podatke prilično je fascinantno kako ljudska vrsta koja čini tako mali dio u ukupnoj biomasi na planeti Zemlji načinjava toliku štetu svim ostalim bićima s kojima dijeli mjesto boravka. Kao što je prikazano u ovome radu, od biblijskih tekstova do suvremenih filozofskih razmatranja, čovjek je uvijek bio opisivan kao vrhunac stvaranja, jedinstveno biće kozmosa koje ima samosvijest i savjest. Kako smo se onda našli u situaciji da milijarde živih bića umiru u najgorim mukama, milijuni hektara tisućljetnih šuma raskršeno je zbog našeg apetita, tisuće rijeka i izvora nepovratno je onečišćeno. Mnogi veliki filozofi rekli bi da smo u našem povijesnom razvoju negdje jako pogriješili ako tek sada, u 21. stoljeću života na Zemlji, ozbiljno raspravljamo je li ispravno lišiti života drugo živo biće samo zbog osjetilnih užitaka na našem nepcu. U doba sveopćeg obilja, gdje jedni umiru od pretilosti i bolesti povezanim s prehranom koja je puna pesticida, antibiotika, hormona, tuge i žalosti izmučenih životinja, drugi umiru od gladi izazvanom komforom i nesvijesti prvih. Mnogi će reći da se ljudi oduvijek prehranjuju mesom, no to nije nikakav argument. Danas imamo više nego ikad informacija o dobrobitima biljne ishrane i nutritivnim vrijednostima koje unosimo određenom hranom. Sve informacije nadohvat

¹⁷¹ Više vidi: Skupina autora, *Ta ravnopravna stvorenja: 100 odgovora na 100 pitanja o pravima životinja*, Dvostruka duga, Čakovec 2007., str. 47.

¹⁷² <https://ourworldindata.org/grapher/animals-slaughtered-for-meat?time=2020..latest> (Pristupljeno 16.11.2022.)

¹⁷³ <https://ourworldindata.org/biodiversity> (Pristupljeno 16.11.2022.)

su ruke, pitanje je samo koliko smo voljni učiti, koliko smo se voljni mijenjati, koliko poštujemo sav život na Zemlji? I baš kao što Joan Dunayer izričito zahtjeva svjesnost kao jedini kriterij za davanje prava na život i slobode ne-ljudskim bićima, jednako tako možemo reći da je svjesnost ljudi jedina nada za bolji i pravedniji svijet. Svijet bez boli i patnje, prolivene krvi i smrti nedužnih bića možda dovede i do konačnog mira u svijetu. Svjesnost svakog pojedinca o vlastitoj moći i utjecaju može promijeniti svijet, a revoluciju možemo započeti na vlastitom tanjuru.

Sažetak

Etika i bioetika kao filozofske discipline, u ovom razdoblju previranja i konformističkog načina života, potrebnije su nego ikada prije u povijesti ljudske vrste. U ovom radu prikazat ćemo kako su se razvijala etika kroz povijest te kada je nastala bioetika. U kontekstu bioetike detaljno ćemo razmotriti koncept specizma, tko ga je prvi put uveo u filozofiju i njegovu sličnost s drugim vrstama diskriminacija. Osim toga, iznijet ćemo stavove tri vodeća filozofa kada se radi o pitanju moralnog statusa i prava životinja. Na kraju ćemo prikazati na koje sve načine ljudska vrsta (zlo)upotrebljava životinje te kako bismo mogli prestali iskorištavati životinje.

Ključne riječi: etika, bioetika, specizam, životinje, prava životinja, Peter Singer, Joan Dunayer, Tom Regan

Abstract

In this period of moral dilemmas and turmoil, ethics and bioethics as philosophical disciplines are more necessary than ever before in the history of the humankind. In this paper, we will delve into the development of ethics throughout history, and we will show when bioethics was created. In the context of bioethics, we will closely examine the concept of speciesism and present the positions of three leading philosophers when it comes to the issue of the moral status of animals and their rights. Finally, we will show all the ways in which the humankind (mis)uses animals and how we could stop exploiting animals.

Key words: ethics, bioethics, speciesism, animals, animal rights, Peter Singer, Joan Dunayer, Tom Regan

Literatura

- Brnčić, Jadranka, *Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti*, u: Suzana Marjanić, Antonija Zaradija Kiš, *Kulturni bestijarij*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2007.
- Čović, Ante, *Etika i bioetika*, Pergamena, Zagreb 2004.
- Dunayer, Joan, *Specizam: Diskriminacija na osnovi vrste*, Dvostruka duga, Čakovec 2009.
- Jamblih, *Pitagorin život*, preveo dr. Milan Tasić, Dereta, Beograd 2012.
- Jašić, Orhan, Kaluđerović Željko, *Pitagorejska i arapska recepcija ne-ljudskih životinja*, Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Vol. XIII No. 1, 2015.
- Jurić, Hrvoje, *Etika odgovornosti Hansa Jonasa*, Pergamena, Zagreb 2010.
- Jurić, Hrvoje, *Što je bioetika?*, Vijenac 340, Zagreb 2007.
- Koprek, Ivan, *Mala povijest etike*, Filozofski fakultet Družbe Isusove, Zagreb 2004.
- Patterson, Charles, *Vječna Treblinka*, Genesis, Zagreb 2005.
- Regan, Tom, *The case for animal rights*, In M.W. Fox & L.D. Mickley (Eds.), *Advances in animal welfare science 1986/87*, Washington, DC 1986.
- Singer, Peter, *O naravi bioetike*, Društvena istraživanja Vol. 5, No. 3-4 (23-24), 1996.
- Singer, Peter, *Oslobođenje životinja*, Ibis grafika, Zagreb 1998.
- Skupina autora, *Ta ravnopravna stvorenja: 100 odgovora na 100 pitanja o pravima životinja*, Dvostruka duga, Čakovec 2007.
- Steiner, Gary, *Anthropocentrism and Its Discontents the Moral Status of Animals in the History of Western Philosophy*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh 2005.
- Tomašević, Luka, *Bioetički izazovi - Izazovi globalne bioetike i biotehnologije*, Bogoslovska smotra, Vol. 76, No. 2, 2006.
- Visković, Nikola, *Kulturna zoologija / Što je životinja čovjeku i čovjek životinji*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2009.
- Zak, Steven, *The Case for Animal Rights By Tom Regan*, Loyola of Los Angeles Law Review, Vol. 20, No. 3, 1987., str. 1235.

Internetski izvori:

- <http://www.animal-rights-library.com/>
- <https://ourworldindata.org/grapher/animals-slaughtered-for-meat?time=2020..latest>
- <https://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php>

Obrazac A.Č.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Sanja Spahović, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice Hrvatskog jezika i knjiž. i Filozofije, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 20. prosinca 2022.

Potpis

Sanja Spahović

OBRAZAC I.P.

**IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU**

STUDENT/ICA	Sauja Spahović
NASLOV RADA	Etika specizma
VRSTA RADA	diplomski rad
ZNANSTVENO PODRUČJE	Etičko područje
ZNANSTVENO POLJE	Filozofija
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	doc. dr. sc. Bruno Ćurko
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. doc. dr. sc. Bruno Ćurko 2. prof. dr. sc. Touci Kokić 3. izv. prof. dr. sc. Marita Brčić Kulig

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

a.) u otvorenom pristupu

b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu

c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

20. prosinac 2022.
mjesto, datum

Sauja Spahović
potpis studenta/ice

